

*Др Зоран Чворовић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0001-6579-8146*

*Изворни научни чланак
УДК: 341.382(497.11:470)"1812"
DOI: 10.46793/UPSSXII.003C*

ОДНОС РУСИЈЕ ПРЕМА ПИТАЊУ ПРАВНОГ СТАТУСА СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ЗАКЉУЧЕЊА БУКУРЕШКОГ МИРОВОГ УГОВОРА*

Резиме

У српској историјској и правноисторијској науци влада једно скоро неподељено уверење, да је Русија током мировних преговора са Турском 1811/12. године, који су довели до закључења Букурешког уговора, била недоследна у погледу будућег статуса Србије и да је увек када је морала безобзирно жртвовала српске интересе за рачун руских. Обавештавање српских устанничких вођа о садржају Букурешког уговора неких месеца и по дана после његовог потписивања, у српској историографији не ретко се објашњава бескрупулозношћу руске дипломатије. У раду се такви доминантни ставови преиштују из угла пре свега оне руске архивске грађе која је до сада у српским радовима о Првом српском устанку и Букурешком уговору мало или нимало коришћена.

Кључне речи: *Букурешки уговор од 1812., Русија, Србија, аутономија, мировни преговори.*

Оцена односа званичне Русије према питању будућег статуса Србије током вишемесечних преговора о миру са Турском, који су вођени од октобра 1811. до маја 1812. године у Ђурђеву (Ђурђу) и Букурешту и који су довели до закључивања, 16. маја 1812. године, руско-турског мировног уговора, у науци познатог као Букурешки, углавном се у српској правноисторијској и историјској науци темељи на закључцима до којих се код нас дошло у другој половини 19. и почетком 20. века. Иако је реч о међународном уговору који је по свој прилици најважнији за нововековну обнову српске државности, у

* Рад је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Крагујевцу: „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније”, који се финансира из средстава Факултета.

савременој српској науци није било озбиљнијих покушаја да се закључци старијих српских писаца преиспитају кроз призму бројних докумената из руских архива, који су објављени у СССР-у у другој половини 20. века.¹

1. Српска историографија - између западних стереотипа и устаничких видика

Оцене односа ондашње званичне Русије према српском питању, као и самог Букурешког уговора, у првим историјским радовима српских писаца о Првом српском устанку биле су крајње негативне. Тако је Лазар Арсенијевић Баталака у својој „Историји српског устанка“ закључио: „Руси, за сво време њиховог договарања с Портом о закључења коначног мира, нити су Србе заштогод питали, нити су их о чему извештавали дотле док цео трактат није окончан, и док коначни мир није био с обе стране потписан. Тек у почетку јулија месеца через посредство Недобино, дато је на знање Карађорђу и Совету народном шта је и за Србију, у трактату Букурешком, закључено, а то је, у себи VIII члан реченог трактата, садржавао. Но Срби, и после дознања садржаја овог VIII чланка трактата Букурешког, никако нису могли веровати да је Русија навластито онако, као што је у реченом чланку наређено, за Србију свршила“. Према тумачењу Баталаке, званични Петроград је при закључењу Букурешког уговора био вођен искључиво интересима Русије, па је погазио раније обећање дато Србима, да „између осталих требованија Русије, и независност Србије, под покровитељством Русије и Порте, изнуђена буде“. Имајући то у виду, Баталака са огорчењем закључује: „Јачи, и политика све могу, и све себи дозвољавају... Срби простодушни, или управо рећи: незналице, то нису разумевали, нити су, по незнању своје, држали, да се у политици овако што учинити може“.²

Оцене сличне Баталакиним односа званичне Русије према правном статусу устаничке Србије током руско-турских преговора о миру 1811/12. године, могу се наћи и код чувеног српског правника и писца *Српског грађанског законика* Јована Хацића. У свом кратком приказу историје Првог српског устанка, Хацић, између осталог, вели: „Руси су имали своје цели, и своје околности, према којима су и своје наредбе удешавали. Цели чисто србске потиснуте су биле у други и подчињени ред... Из потреба руских извирале су и наредбе за Србе, а потребама српским нису свагда одговарале наредбе за Русе; јер је у сајuzu оме Русија била цел а Србија средство или орудије. Је ли Русија требала или имала рат, морала је и Србија у рату бити, је ли мир, морала је и Србија у миру бити. Једном речју у сајuzu руско-српском против Турака Русију су руководили разлози, призренија и околности државе руске, којима је

¹ Грачев, В. П., *Србский вопрос на переговорах 1812 года между Россией и Турцией о заключении Бухарестского мира*, Славяноведение, бр. 1/2001, стр. 5.

² Арсенијевић Баталака, Л., *Историја српског устанка*, Део други, Београд, 1899, стр. 911, 924.

условљена морала бити будућност србска, као што је и била, почем су опасна обстојатељства Русије 1812. године ради измирења с Портом најпосле морала Србију на жртву принети“.³

Познати савремени руски истраживач руско-српских односа током Првог српског устанка, Виктор Петрович Грачев, разлоге за такве једностране негативне оцене односа званичне Русија према српском питању током букурешких мировних преговора код Л. Арсенијевића Баталаке и Ј. Хаџића налази у преузимању стереотипа западне историографије и публицистике 19. века о „експанзионизму“ и „макијавелизму“ руске спољне политике на Балкану, као и у чињеници да ови српски писци нису познавали докумената из руских архива.⁴ Оцене односа званичне Русије према српском питању током Првог српског устанка у списима западних историчара и публициста из 19. века детаљно је обрадио други савремени руски историчар који се бави Први српским устанком, Михаил Валерјевич Белов.⁵ Он наводи, између осталог, ставове пољског емигранта Шафраника Бистрзоновског, који је у Лајпцигу 1845. године објавио публицистички спис „Србија – њени односи са Европом и Источно питање“, и у коме је тврдио, да је Русија српским устаницима давала „неодређена обећања“ и да је Србе користила као „топовско месо“. Када су у питању последице које је Букурешки уговор произвео у Србији, по мишљењу тог пољског аутора, званични Петроград је „могао бити сигуран да ће Порта, слаба и отуда осветољубива, злоупотребити своју победу и довести Србе до очајања, па ће они бити принуђени да Русији пруже руку“.⁶ Као пример једностраног и пропагандистичког тумачења руске политике према Србима током Првог српског устанка у радовима западних аутора из 19. века, руски историчар М. В. Белов наводи историјски есеј Хелмута Вардија „Србија и њени политички односи, с посебни освртом на Русију“, објављен у Лајпцигу 1877. године. Русија је 1812. године, према Вардију, журила да закључи мир са Портом, а да је притом „накнада коју је она дала (за мир, прим. аут) била Србија“.⁷

Судећи по наводима доброг познаваоца балканских прилика из 19. века и писца књиге „Турска у Европи“, енглеског обавештајног потпуковника Дејвида Бејкера, у формирању таквих негативног стереотипа о „макијавелистичком“ и „експанзионистичком“ карактеру руске политике у српском питању током Првог српског устанка, значајну улогу имале су оцене које је у свом меомоарско-историјском спису о српским устанцима и првој владавини кнеза Милоша Обреновића дао пијемонтски лекар и Милошев сарадник Бартоломео

³ Хаџић, Ј., *Устанак српски под Црним Борјем*, Нови Сад, 1862, стр. 84-85.

⁴ Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 3, 4.

⁵ Белов, М. В., *Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия. События, документы, историография*, Н. Новгород, 1999, стр. 128-137.

⁶ *Исто*, стр. 130-131.

⁷ *Исто*, стр. 132.

Куниберт. Када Бејкер износи суд да је Букурешким мировним уговором „Русија одбацила Србију“ и када од свих гаранција у члану 8. Букурешког уговора види само клаузулу о обавези Срба да Турцима врате тврђаве, он се позива управо на Кунибертово мишљење о овом међународноправном акту.⁸

Оцену Букурешког мировног уговора, као и ондашњег односа званичне Русије према статусу устаничке Србије, Куниберт је дао у једном пасусу. Тај пасус у целости преносимо, јер је по свој прилици био важан за формирање негативног стереотипа о Букурешком уговору и односу Русије према српском питању, који је неко време доминирао у српској историографији и чијих се негативних последица она ни до данас није у потпуности ослободила. Речју Куниберта: „У опасности од најезде француске, Русија закључи мир с Турском. Мир би потписан у Букурешту, у главном руском стану. Чланком 8. углави се у корист Срба амнестија и неколико других повластица, али изрази бејаху тако двосмислени да се у примени могаху извртати. Према том уговору, Срби су требали положити оружје, уступити тврђаве које постојаху *ab antiquo* (од старине) у земљи и разорити оне које су биле саграђене за време рата. Ове погодбе беху врло малени уступци за један народ који се беше показао колико одан Русији, толико и одушевљен за њу и који је ради ње довео у опасност своје интересе код Турака. Истина је да је положај Русије био тада веома критичан. Пошто јој пређаше опасност од Француза чак и у њеном опастанку, мудрост јој саветоваше да углави мир ма по коју цену с Портом; али, зар она не би требала да показује више бриге и наклоности Србима, место да тражи да јој се уступи Бесарабија? Она се даде заслепити себичношћу. Али државни разлози, политички морал и пристојност, а нарочито *primio mihi*, јесу разлози јачега, којима се нема шта замерити. Остављајући двосмислености у чланцима Букурешкога мира, што се односе на Србију, она је себи обезбедила прилику да посредује у боља времена између два непријатеља, за које знађаше да се никда не могу споразумети. Овакво понашање могло је бити корисно по њезине потоње смерове на Истоку, али није било ни праведно ни угодно за Србе“.⁹

Оцена односа Русије према статусу устаничке Србије, као и самог Букурешког уговора у српској историографији значајно се мења крајем 19. и почетком 20. века. Та промена је, према мишљењу В. П. Грачева, дошла као последица упознавања са тада већ лакше доступним документима из руских архива.¹⁰ Први који је покушао да ондашње руско-српске односе, а нарочито Букурешки уговор, осветли из угла архивског материјала био је Стојан Новаковић. С друге стране, у Новаковићевим радовима о Првом српском устанку и даље су се могли срести недоречености и противречне оцене односа

⁸ Baker, J., *Turkey in Europe*, London, London, Paris, New York, 1877, стр. 282.

⁹ Куниберт, Б., *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, књ. 1, Београд, 1988, стр. 49.

¹⁰ Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 4.

Русије према статусу Србије током руско-турских мировних преговора, као и гаранција садржаних у члану 8. Букурешког мировног уговора.¹¹

Тако у „Васкрсу државе српске“ Новаковић тврди, с једне стране, да „међу тачкама у којима су се делегати турски у Ђуђеву и у Букурешту 1811. и 1812. показивали најупорнији била је Србија“, да би после само пар реченица закључио: „У писму упућеном великом везиру за мир, Кутузов је за Србију тражио само миран опстанак. Турски делегати су овакво расположење једва и чекали. Кад им је говорено о градовима у Србији и о Београду, они су изјавили да се и они боје да Срби Београд не уступе Аустријанцима.. Тако се главно питање, на које су српске старешине држале највише, свршило одмах на почетку“. Када читалац већ помисли да је српска ствар била решена одмах на почетку руско-турских преговора о миру 1811. године, Новаковић износи податак да је цар Александар I наводно у сред мировних преговора, 31. децембра 1811. године, одустао од дотадашњих минималних захтева у погледу Србије и да је уместо тога од Турске тражио „за Србију независност“, мада су се Турци, речју Новаковића, и аутономији српској „противили и њојзи из начела, с необичном упорношћу“. „Из тих разлога у тадашњим тешким приликама“, закључује Новаковић, „једва се извојује пристанак турских пуномоћника, да се у осми члан Букурешког мира међу Русијом и Турском унесу за Србе јемства без којих их Руси, њихови досадашњи савезници, никако нису могли оставити“.¹² У овом каламбуру од контрадикторних оцена руског држања према Србији тешко се може стећи целовита и јасна слика тока руско-турских мировних преговора и позиције српског питања у тим преговорима.

Што се члана 8. Букурешког уговора тиче, за Новаковића је његова најслабија страна била у томе „што је Турке враћао у градове“ и „што за права народна није одмах уговором одређен и начин извршења, него се остављало да ће се увести на молбу Срба и договором народа и Порте“, а по о узору на права која су уживали Грци на Архипелашким острвима.¹³ То је по Новаковићу било „супротно обећањима која је мало раније у Петрограду српским изасланицима давао цар Александар“. Међутим, када пре тога пише о пријему српске депутације од стране цара Александра почетком 1812. године, Новаковић тврди, да су српски представници добили од руског цара једно генерално обећање да Русија „при закључењу мира с Портом неће изгубити из вида ни срећу српскога народа“ и да се члановима српске делегације том приликом „из преговора није ништа саопштавало“.¹⁴ Што су гаранције Букурешког уговора за Србе испале такве, по Новаковићу, крива је турска упорност, „која се објашњава утицајима западних европских сила“, али „у многоме је кривица до

¹¹ Белов, М. В., *нав. дело*, стр. 138-139.

¹² Новаковић, С., *Васкрс државе српске*, Изабрана дела, Књига пета, Београд, 2000, стр. 512-513.

¹³ *Исто*, стр. 515.

¹⁴ *Исто*, стр. 512, 515.

рђавих расположења главнога команданта Кутузова, који је тужакањем српских старешина једних на друге у Главној команди и њиховим изазивачким, честим шеврдањем око аустријских политичара, дошао до врло ниског мишљења о свим српским вођама¹⁵. Једном речју, гаранције за Србе у члану 8. Букурешког уговора испале су, по Новаковићу, слабе, због личног разочарења генерала Кутузова у српске устаничке старешине.

Код оцене значаја Букурешког уговора за ослобођење Срба и нововековну обнову српске државности, Новаковић најпре издваја став савременика, пре свих устаничких вођа, који је по њему морао бити негативан, јер је после десет година мирног независног живота враћао Турке натраг у земљу. Тако су, по Новаковићу, „људи у Србији Букурешки уговор онда ценили само са те, онда савремене му, тренутне стране“. Међутим, нешто даље Новаковић износи сасвим супротан закључак, јер тврди да су „врло добро знали сви српски нараштаји од 1792. до 1830.“ да је „међународни уговор какве велике силе с Турском био једино јемство за ослобођење Срба“. И поред свих недоречености и нејасноћа које се срећу у Новаковићевим радовима о Првом српском устанку, мора му се признати, да је био први међу српским историчарима који је уочио, да је „једна једина скупочена тековина“, која је остала нетакнута после пропасти Првог српског устанка, било „свечано признање Портино у осмом члану Букурешког уговора да се Србима даје њихова унутрашња аутономија“. „То признање“, вели Новаковић, „није се могло ни топовима ни ватром разрушити“, и не само то, него је „у њему најдрагоценија добит Првог српског устанка; у њему је васкрс државе српске у 19. веку“. Једном речју, „међународни Букурешки уговор био је средство којим су заиста спасени сви плодови Првога устанка од првог до последњег, осим јединих градова у Србији“¹⁶.

Конфузно и противречно тумачење руског држања према устаничкој Србији током руско-турских мировних преговора, као и одредби самог Букурешког уговора, карактеристично за Стојана Новаковића, углавном није било својствено Михаилу Гавриловићу.¹⁷ Пошто је био изузетан познавалац међународних односа у Европи у време Првог српског устанка, Гавриловић је у разумевање односа званичне Русије према правном статусу Србије током руско-турских мировних преговора 1811/12. и значаја Букурешког уговора за Србију, унео преко потребну међународну димензију. Док су његови претходници букурешке мировне преговоре и сам Букурешки уговор претежно тумачили из угла интереса и политичких видика српских устаничких вођа, Гавриловић их пре свега анализира у ширем контексту ондашње руске спољне политике и укупних европских прилика.

За разлику од других српских историчара, Гавриловић врло јасно показује, да од тренутка када се Русија 1809. године определила за започињање

¹⁵ Исто, стр. 515-516.

¹⁶ Исто, стр. 522, 537.

¹⁷ Белов, М. В., *нав. дело*, стр. 141.

мировних преговора са Турском, „потпуна независност Србије није била у руским плановима“.¹⁸ Када се то има у виду онда се гаранције из члана 8. Букурешког уговора тешко могу оценити као изневеравање Срба од стране званичне Русије, као то тврди бројни српски истраживачи овог проблема. Гавриловић углавном верно преноси ондашњи став званичног Петрограда када закључује следеће: „По мишљењу руских државника независна Србија, између Порте, Аустрије и Русије, и у суседству Француске која је држала Далмацију, била би стална опасност за мир између тих држава; Србија би природно тежила уједињењу својих сународника под турском, аустријском и француском владавином; свака би од ових држава, према приликама, гледала да Србију себи подчини или да у њој свој утицај распростре и утврди, и Русија би имала само неприлике с оваквим стањем ствари, чувајући свој утицај у Србији и бранећи њену независност“. Уместо тога, Русија је предлагала аутономију за Србију, под турским сизеренством и њеним покровитељством, јер је тако обезбеђивала да „Србија, њен политички клијент, као клин продре у срце Балканскога полуострва“.¹⁹ Порта је, истиче Гавриловић, „потпуно схватила важност руских захтева, и упорно се борила противу њих и на бојном пољу и приликом дипломатских преговора“. Када се „могућност рата између Русије и Француске стала помањати на политичком хоризонту“, иако победник у рату, Русија је морала да према ратном губитнику Порти „умери своје захтеве, само да би Француска имала једног савезника мање,“ јер Русија је, речју Гавриловића, „била уплетена у борбу на живот и на смрт са Наполеоном“.²⁰

Чини се да нико боље није проникао у правни значај члана 8. Букурешког уговора за обнову државности Србије од Михаила Гавриловић. О овом руско-турском уговору он вели: „У својој суштини, тај члан (чл. 8. Букурешког уговора, прим аут.) значио је један компромис између правног положаја Србије и положаја створеног устанком. Стање ствари које је засновао у Србији Први устанак, само по себи, није имало никакве правне основе. Пре Букурешког уговора, Србија је била једна отоманска област у стању побуне. Тим уговором, и поред свега поштовања према султановим правима, Србија је била одвојена од Отоманске царевине, и постала је једна територија са засебним повластицама, једно политичко биће, - и некадашња раја (робови) постала је у својим границама скуп грађана са признатим правима. Јер, иако Србија није била стављена под руску заштиту, опет према целокупној садржини уговора Порта је, у будуће, била одговорна Русији за верно испуњавање обавеза које су на њој лежале према одредбама уговора“.²¹

¹⁸ Гавриловић, М., *Милош Обреновић*, Књига прва, Београд, 1908, стр. 4.

¹⁹ *Исто*, стр. 4-5.

²⁰ Гавриловић, М., *Велика Британија и Србија, Из новије српске историје*, Београд, 1926, стр. 99-100, 103.

²¹ *Исто*, стр. 102.

Одредба Букурешког уговора, према којој је Порта морала у непосредном контакту са српским народом да уреди његова права, а која је по тумачењу старијих српских писаца служила као доказ да је Русија препустила Србе на милост и немилост Турцима, за Гавриловића је „од особите важности“, јер се „овом последњом одредбом Порти одузима право октроисања и она се упућује на договор и на споразум са својим поданицима“.²² Иако, као и други наши историчари, указује на „разочарење и незадовољство“ Букурешким уговором у устаничкој Србији, Гавриловић је био први у српској историографији који је смогао снаге да призна, неиспуштајући ниједном из вида ондашње међународне прилике, да „ни у најповољнијим приликама тај акт (Букурешки уговор, прим. аут) није могао обезбедити оно што је створено под Карађорђејем и зајемчити народу користи које је ефективно имао у рукама“.²³

У српској историјској и правноисторијској науци за последњих сто година (Михаило Гавриловић је умро 1924. године) није објављен ниједан рад који би на основу изворне грађе која је у међувремену објављена, допунио или евентуално кориговао Гавриловићеве и Новаковићеве резултате истраживања о односу званичне Русије према српском питању током руско-турских мировних преговора од 1811/12. године. Оно што је на ту тему у међувремену и објављено, углавном представља само голу репродукцију Новаковићевих и Гавриловићевих закључака. А када су поједини новији писци покушали да дају своје самостално тумачење овог проблема, ти закључци углавном нису имали упориште у изворима, а неретко су били директни израз њихових идеолошких ставова, па су као такви углавном тежили да, речју М. В. Белова, „смање улогу Русије у Србији“ и да „на рачун тога преувеличају значај устанка, који притом нико генерално не оспорава“.²⁴

Тако је, између осталог, Васа Чубриловић у својој „Историји политичке мисли у Србији 19 века“ правне гаранције Букурешког уговора за Србе оценио следећим речима: „Осмим чланом Букурешког уговора Србији је само осигурано да ће добити неке самоуправе у споразуму с њеним народом, али ослобођене градове турска је војска имала право поново да запоседне. Како је све то било далеко од услова Ичкова мира 1806! Зато није чудо да су се вођи устанка одупрли да приме овакве услове“.²⁵

Правни историјач Драгослав Јанковић у студији о организацији власти и праву устаничке Србије закључује, да „вести о Букурешком уговору устаници нису примили од својих савезника – Руса, већ од Турака“ и уз то додаје, да „руски представници им или нису ништа јављали о уговору или су их о њему дуго нетачно извештавали“.²⁶ Када пише о утиску који су одредбе Букурешког

²² Гавриловић, М., *Милош Обреновић*, Књига прва, стр. 8.

²³ *Исто*, стр. 9.

²⁴ Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 5; Белов, М. В., *нав. дело*, стр. 142-144.

²⁵ Чубриловић, В., *Историја политике мисли у Србији 19. века*, Београд, 1958, стр. 66.

²⁶ Јанковић, Д., *Српска држава првог устанка*, Београд, 1984, стр. 179.

уговора оставиле на Србе, Јанковић вели, да је „дуготрајну стрепњу, наду и неверицу устаничких вођа и народа, заменила горка истина која је у њима изазвала само очајање и гнев: зар се после осмогодишњег ратовања и тешких борби за своју независност морају опет вратити стварно под турску власт?!“²⁷ Одредбу Букурешког уговора о непосредном преговарању с Турцима ради успостављања уговором предвиђене унутрашње аутономије, коју је М. Гавриловић оценио као један од најважнијих добитака, Јанковић негативно оцењује, узимајући притом као своје гледиште устаничких вођа.²⁸ Када детаљније говори о месту Букурешког уговора у процесу изградње нововековне српске државе, Јанковића углавном дословно преноси Новаковићево гледиште, па су у том делу и његов оцене јасније и конзистентније.²⁹

Када пише о значају правних гаранција из Букурешког мировног уговора за образовање аутономне Кнежевине Србије и Радош Љушић је јасан и непротивречан све док се креће у оквирима Гавриловићевих³⁰ или Новаковићевих закључка.³¹ Међутим, Љушићеви покушаји да пружи додатно самостално тумачење Букурешког уговора само чине да представа овог акта постане потпуно мутна. Такав је, примера ради, закључак, да „аутономија дата Србима није јасно исказана; они су добили повластице попут поданика Архипелашких острва и неких других крајева Турске“.³² Ова тврдња је након Новаковићеве анализе аутономних права грчких Архипелашких острва неодржива.³³ После Гавриловићевих и Новаковићевих тумачења значаја Букурешког уговора за обнову државности Србије, Љушићев став, да је „Први српски устанак васкрсао Србију и српску државу, па је њеним покоравањем њена даља доградња успорена и усмерена другим правцем, који ће се заснивати на одредбама Ичковог мира и Букурешког уговора“, не представља ништа друго него враћање на некртичке тврдње и стереотипе Кунбертове и Баталакине.³⁴

²⁷ Исто, стр. 180.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, стр. 189.

³⁰ Ради се, пре свега, о следећим Гавриловићевим закључцима које Љушић мање-више дословно преузима: „Осмом тачком Букурешког мира Србија је постала привлегована област Турског Царства, дотадашња раја стекла је статус ‘правне личности’“ и „Русија је обавезала Порту да све навдено мора предузети ‘договорно с народом’, чиме јој је одузела право октроисања повластица Србима“. Љушић, Р., *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд, 1986, стр. 1.

³¹ „Није без основа Стојан Новаковић видео у њему (Букурешком уговору, прим. аут) васкрс државе српске“. Љушић, Р., *Српска државност 19. века*, Београд, 2008, стр. 91.

³² Исто, стр. 90.

³³ Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 539-544.

³⁴ Љушић, Р., *Српска државност 19. века*, стр. 79.

1.1. Питања без одговора

Када је у питању однос званичне Русије према статусу устаничке Србије током мировних преговора са Турском 1811/12. године, постоје три, чини се, кључна спорна места у тумачењу тог односа, која би требало расветлити из угла званичних руских документа, а пре свега оних који су објављени током последњих седамдесет година и који стога нису били доступни водећим српским истраживачима овог питања, Стојану Новаковићу и Михаилу Гавриловићу. Реч је о следећим кључним спорним местима: 1) Да ли се званична Русија непосредно пре и на самом почетку мировних преговора са Турском залагала за независност Србије, па је приликом закључења Букурешког уговора одустала од таквог захтева? 2) Да ли је званична Русија у току мировних преговора са Турском правила уступке само на српском питању или је чинила уступке и у погледу других мировних услова? 3) Да ли је током трајања мировних преговора са Турском званична Русија држала српске устаничке вође у потпуном незнању у погледу тока и резултата мировних преговора и из којих разлога их је о садржају коначног текста Букурешког уговора обавестила тек месец и по дана од његовог потписивања?

2. Руски план за Србију: аутономија и(ли) независност

2.1. Србија у „мировној“ трговини

Из званичне преписке највиших руских власти, а пре свега из преписке цара Александра I, министра иностраних послова Н. П. Румјанцева, руских дипломатских представника у Бечу, Паризу и Цариграду и команданата Молдавске армије, који су били овлашћени за вођење преговора и закључење мировног уговора са Турском, види се да званични Петроград у решењу српског питања следи врло јасан курс и то са доследношћу која је завидна за једно спољнополитичко питање.

Основе тог спољнополитичког курса званично су конципиране одмах након закључења Erfуртске конвенције између Наполеона Бонапарте и Александра I, 30. септембра 1808. године, када је руска страна покренула дипломатску акцију у циљу закључења мира са Турском, с којом је у рат ушла 1806. године. У српској науци³⁵ се у вези са Erfуртском конвенцијом до сада једино скретала пажња на њен члан 8., у коме су се два императора сагласила око припајања Русији Молдавије и Влашке, док су погледу других територија под влашћу Порте заједно признали територијалну целовитост Отоманске

³⁵ Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 461; Јанковић, Д., *нав. дело*, стр. 140-141.

царевине.³⁶ С тим вези, Д. Јанковић је тврдио, позивајући се на правног историчара Мирослава Ђорђевића, да је Ерфуртском конвенцијом „сполнополитички положај Србије био двоструко отежан“. Пре свега „споразумном одлуком да се она врати Турској, а затим и намером Русије да сама преговара с Турском о Србији, те да те услове у погледу ње повеже са сопственим условима за мир“.³⁷

Да Русији није било у плану да закључењем Ерфуртске конвенције потпуно дигне руке од устаничке Србије, види се из разговора који су у Ерфурту водили руски и француски министар иностраних послова, а о чијем је садржају руски министар, гроф Румјанцев, известио цара Александра I 17. септембра 1808. године. Након што је Наполеонов министар два пута заредом питао, да ли се Русија у погледу територијалних аспирација према Турској задовољава припајање Молдавије и Влашке или има, пак, у плану да се шири и на десну обалу Дунава, Румјанцев је одмах схватио да Француз пре свега има у виду Србију. Стога му је одговорио, да се руски цар „ограничава тиме што својој империји жели да присаједини само те две провинције (Молдавију и Влашку, прим. аут) и Бесарабију, али да он не може да заврши посао с Турцима, а да се не заложи за Србију“. Притом је Румјанцев прецизирао, да то, међутим, значи, и да се цар „не спрема да је припоји, али хоће да у уговору њена будућност буде осигурана тако што би јој се доделила својеврсна независност, која би јој омогућила да остане заштићена од угњетавања осветољубивих Турака“.³⁸ Наполеонов министар иностраних послова је свом руском колеги одмах ставио до знања да је такав положај Србије неприхватљив за Француску.

Независно од француског противљења, у упутству са овлашћњем за закључење мировног уговора са Турском, које је министар Румјанцев већ 4. октобра 1808. године послао тадашњем команданту Молдавске армије, кнезу Александру Александровичу Прозоровском, било је предвиђено да се једна од четири основне клаузуле будућег руско-турског мировног уговора односи на Србију. Док се за Бесарабију, Молдавију и Влашку предвиђало прикључење Русији, дотле се за Србију тражило обезбеђење мирног живота, тако што би се установила влада „у складу са жељама народа“ и „под покровитељством Русије“.³⁹

Забуну међу истраживачима ове теме унео је Нил Попов, када је без доадтног прецизирања закључио, да је кнез Прозоровски по добијању навденог

³⁶ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том четвертый: Июль 1807-март 1809 г., Москва 1965, стр. 360, 362-363.*

³⁷ Јанковић, Д., *нав. дело*, стр. 141.

³⁸ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том четвертый: Июль 1807-март 1809 г., стр. 350.*

³⁹ *Исто*, стр. 368.

пуномоћја упутио великом везиру свог ађутанта са условима мира, међу којима је била „независност српског народа под покровитељством Русије и Турске“.⁴⁰ Неку годину пре Попова, и војни историчар Николај Фјодорович Дубровин изнео је тврдњу, да се међу условима које је кнез Прозоровски по упутству министра Румјанцева изложио представницима Турске, нашао и захтев да се „призна независност српског народа под покровитељством Русије и Турске“.⁴¹

Да званична Русија под успостављањем владе „у складу са жељама народа“ и „под покровитељством Русије“ није подразумевала давање пуне државне независности Србији, као што сугеришу Н. Попов и Н. Ф. Дубровин, већ високу аутономнију унутар Отоманске царевине, види се из напомена које је кнез Прозоровски 2. новембра 1808. године прибележио уз предлог будућег уређења Србије, чији је аутор био представник Русије код српских устаничких власти Константин Родофиникин. Према мишљењу кнезу Прозоровског, који је у том тренутку био овлашћен да води преговоре и закључи мировни уговор са Турском, за Србију је било најприкладније да добије „посебну владу“, односно унутрашњу управу, а да једина веза са Портом буду новчани и натурални, житни годишњи данак који би Србија договала Турској. Осим тога, кнез Прозоровски је предвиђао и да у неким од тврђава у Србији и даље остану турске војне посаде, као својеврсни израз суверених права Порте над аутономном Србијом.⁴²

У депешу коју је у фебруару следеће 1809. године упутио грофу Салтикову из Министарства иностраних послова, кнез Прозоровски је детаљно објаснио разлоге због којих је потпуна државна независност Србије у том тренутку била неприхватљива за Русију. Он најпре наводи како би „тај кључић земље између четири толико велике државе (Русије, Аустрије, Француске и Турске, прим. аут), којим управљају људи независни од свих, а који немају ни образовања нити просвећености, био, по мом мишљењу, стални камен спотицања и узрок раздора међу овим државама и свака би тежила да их себи припоји. Покровитељство Русије би у таквим околностима изазивало нове и непрестане тешкоће“. Командант Молдавске армије и руски пуномоћник за преговоре с Турском у јесен 1808. и почетком 1809. године, кнез Прозоровски, даље наводи, да „ако се у једној одредби мировног уговора установи и гарантује целовитост и неприкосновеност поседа Отоманске империје с друге стране Дунава, а другом (одредбом, прим. аут) се установи ново српско царство, то би једно другом очигледно и потпуно противречило, и турски пуномоћници не би могли да то не уоче и тешко би шта могло да им се тада одговори“.⁴³ „Жртва

⁴⁰ Попов, Н., *Россия и Сербия. Исторический очерк русскаго покровительства Сербии с 1806 по 1856 года*. Часть I: До Устава 1839 года, Москва, 1869, стр. 74.

⁴¹ Дубровин, Н. Ф., *Сербский вопрос в царствование императора Александра I*, Русский вестник, Том сорок шестой, август 1863, стр. 534.

⁴² *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, Москва, 1901, стр. III, VIII.

⁴³ *Исто*, стр. XIV.

коју би Порта учинила уступајући (Русији, прим. аут) границу на Дунаву за њу је“; закључује Прозоровски, „већ толико велика, да поврх тога још и на потпуни губитак Србије она савим природно не би могла да се сагласи“, а „нема сумње да и сама Француска не би била задовољна оснивањем српског царства, посебно ако би оно било под покровитељством Русије“.⁴⁴

Кнез Прозоровски презицно набраја и све невоље које би Русија као покровитељ Србије имала, ако би се у тадашњим околностима неким чудом и издејствовала потпуна независност Србије: „Међутим, чак и када би на тренутак претпоставили да би се Француска с тим сложила и да Русија силом оружја натера Порту да се са тим сагласи - какве ће се последице изродити од тако установљеног српског царства? Мисли које сада Срби исказују, чини се довољно јасно показују њихова стварна расположења, и оне би због њихове неукости, с једне стране, и сходно изјављеним жељама, с друге стране, при повољним околностима у неком првом важном кораку неизоставно биле претворене у дело. Ради увећања и проширења своје власти они би, свакако, одмах почели подбуњивати суседне своје једноверце: аустријске Србе (којих има до 2 милиона), Херцеговце, Црногорце, босанске хришћане, Далматинце, Албанце, Бугаре итд, да би их подбуњивањима одвојили од својих садашњих господара и присајединили свом царству. То би за Русију, која је на себе примила покровитељство над Србијом, изазвало нове и непрестане сукобе, па чак и ратове са суседима, и император руски би био приморан да се одрекне таквог покровитељства; а тада би се већ Русија трајно лишила свог толико за њу корисног утицаја на хришћанске народе који живе на територији отоманске Порте“.⁴⁵

Имајући све то виду, Прозоровски у том тренутку предност даје аутономији под покровитељством Русије у односу на пуну државну независност Србије. У прилог аутономији он наводи и аргумент, да ће руско залагање за такав статус Србије „отклонити све сумње на рачун ширења владавине Русије с друге стране Дунава“. Сходно томе, Француска неће имати оправдања да шири своје претензије, Турска даје Србима само оно што је већ обећала, а „Срби добијају мир и сопствену унутрашњу управу без било какве власти и учешћа Порте“, при чему им је боље да због своје непросвећености и обичаја још увек буду у таквој „ограниченој слободи и независности“. И најзад, статус аутономије за Србију помоћи ће Русији да заувек сачува покровитељство и утицај над српском нацијом.⁴⁶

Са аргументацијом коју је у прилог аутономног статуса Србије изнео кнез Прозоровски у депеши Министарству иностраних послова, сагласио се и сам цар Александар I, о чему је Прозоровског известио министар Н. П. Румјанцев 11. марта 1809. године. Том приликом је министар обавестио руког

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто, стр. XIV-XV.

⁴⁶ Исто, стр. XV.

пуномоћника у мировним преговорима са Турском, да цар Александар сматра да би у мировном уговору требало значајно умањити данак који би Србија плаћала Порти као сизерену у односу на постојеће пореске обавезе земље.⁴⁷

Да се званични Петероград у погледу будућег статуса Србије чврсто држао једног унапред дефинисаног курса, види се и по извештају који је нови командант Молдавске армије, генерал Петар Иванович Багратион, упутио министру Румјанцеву 13. децембра 1809. године. Обавештавајући га о молби српских старешина на челу са вождом Карађорђем, да Србија дође под непосредну власт Русије, Багратион изјављује, да је то „противречно установљеним правилима за закључење мира са Портом“.⁴⁸ У јануару 1810. године Румјанцев пише Багратиону, да брига Русије за статус Србије није поколебана ни тиме што су српске старешине „код прве недаће“ напустиле Русију и потражиле покровитељство Аустрије, а да Русија и даље сматра да је за Србију најбоља потпуна унутрашња аутономија под сизеренством Порте и уз покровитељство Русије. Руски министар иностраних послова је истовремено саветовао генерала Багратиона, да Србима пренесе да они временом уз помоћ и подршку Русије могу да достигну и жељену потпуну државну независност.⁴⁹

О будућем правном статусу Србије у плановима званичне Русије после Erfurtске конвенције, јасно сведочи садржај нацрта мировног споразума који је Александар I послао посредством министра Румјанцева новом команданту Молдавске армије, генералу Николају Михајловичу Каменском, заједно са пуномоћјем за вођење преговора и закључење мировног уговора са Турском. У члану 7. нацрта мировног уговора, који је био у потпуности посвећен регулисању српског питања, предвиђало се право Срба на потпуну унутрашњу аутономију, уз признање турског сизеренства и руског покровитељства. Порта би као сизерен имала право на годишњи данак, који би био једном за свагда утврђен и који би искључиво предавали српски представници у Цариграду. Уз то гарантовало се право Србима на земље и тврђаве које су се налазиле у њиховом поседу у моменту закључења руско-турског мировног уговора.⁵⁰ У

⁴⁷ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том четвертый: Июль 1807-март 1809 г., стр. 542.*

⁴⁸ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том пятый: Апрель 1809 г.-январь 1811 г., Москва, 1967, стр. 313, 325.*

⁴⁹ *Первое сербское восстание 1804—1813 гг. и Россия*, кн. 2, Составили: И. С. Достян, Е. П. Наумов, С. Гаврилович, Н. Маджаревич, Москва, 1983, Сајт: Восточная Литература, приступљено: 21. 9. 2024:
https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_2/121-140/126.phtml?id=8743

⁵⁰ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том пятый: Апрель 1809 г.-январь 1811 г., стр. 365.*

вези са садржајем одредбе посвећене Србима из руског нацрта мировног уговора, у инструкцији коју је генерал Каменски добио од министра Румјанцева истиче се, како Русија нема споразуме који би јој наметали обавезе у вези са Србијом, а и „не може се рећи да је понашање према Русији оних који врше власт у Србији у свим случајевима за похвалу“, али да „Његово Царско Величанство посебно поштује српску нацију у целини, па зато жели да на чврстим основама утврди њену добробит“.⁵¹

Међутим, покушаји Русије да током 1809. и 1810. године оконча рат са Турском пропали су и то пре свега захваљујући интригама Француске. Независно од тога што је Александар I у јесен 1808. године закључио са Наполеоном Ерфуртску конвенцију, Француска је чинила све да Русији што дуже буду везане руке ратом са Турском, да би она без сметњи од стране Русије могла да шири своју контролу над европским континентом.⁵² Како би отежао постизање мира између Русије и Турске, Наполеон је Ерфуртском конвенцијом одбио да Француска буде посредника у преговорима Русије са Портом и истовремено је онемогућио да се у улози посредник јави нека трећа држава. Зато ће Русија крајем 1810. године морати да одбије аустријску понуду за посредовањем у мировним преговорима, која је дошла на предлог Турске.⁵³ Уз то, ни званични Петроград није желео да жртвује део мировних захтева према Турској, рачунајући да би ново територијално проширење државе одобровољило руско јавно мњење, које је већ било уморно од сталних вишедеценијских, али не и нарочито успешних ратова са Турском.⁵⁴

Питање закључења мира са Турском поново је дошло на дневни ред руске политике крајем 1810. и почетком 1811. године, када је руској дипломатији постало потпуно јасно да ће Наполонова Француска, заједно са другим европским сателитима, врло брзо напасти Русију.⁵⁵ У циљу убрзања преговора са Портом и њиховог успешног окончања, у децембру 1810. године у штаб команданта Молдавске армије послат је из Петрограда познати дипломата Андреј Јаковљевич Италински, а у јануару 1811. године командант Молдавске армије, генерал Каменски, уручио је преводиоцу и дипломати Петру

⁵¹ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том пятый: Апрель 1809 г.-январь 1811 г.*, стр. 362; Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 6.

⁵² Попов, А. Н., *Отечественная война 1812 года*, Том 1: Сношения России с иностранными державами перед Отечественной войной 1812 года, Москва, 2008, стр. 7; Попов, Н., *нав. дело*, стр. 93.

⁵³ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том пятый: Апрель 1809 г.-январь 1811 г.*, стр. 557; Маргенс, Ф., *Собрание трактатов и конвенции заключенных Россией с иностранными державами*, С. Петербург, 1876, стр. 84.

⁵⁴ Попов, А. Н., *нав. дело*, Том 1, стр. 7.

⁵⁵ *Исто*, стр. 1-4..

Антоновичу Фонтону конкретне инструкције за вођење мировних преговора са великим везиром.⁵⁶

У новим околностима у којима се Русија суочила са реалном опасношћу Наполеоновог напада, за њу су подједнако били важни закључење мира са Портом и последично ослобађање војске ангажоване у рату против Турске на подунавском и закавказком ратишту, али и придобијање на своју страну Аустрије, чија се тежина у европским односима у том тренутку мерила са 200 000 војника које је могла да мобилише.⁵⁷ Све то се морало неминовно одразити и на статус српског питања у будћим руско-турским мировним преговорима, јер је Аустрију будући стаус Србије интересовао више него ишта друго у руским плановима према балканском и црноморском региону. О таквом интересу Аустрије упечатљиво сведочи разговор који је крајем јануара 1811. године имао руски дипломата Павел Андрејевич Шувалов са првим човеком аустријске дипломатије кнезом Метернихом. Том приликом је Метерних најпре пренео Шувалову, да се Аустрија „различито односи према кнежевинама које се одавно налазе под влашћу Русије (Молдавија и Влашка, прим. аут) и према Србији, за коју он држи да је само побуњена турска провинција“. Метерних је тада уверавао руског дипломату да Аустрија нема никаквих претензија према Србији, али да јој је неприхватљиво руско војно присуство на десној обали Дунава, које је у супротности са јавним заклињањем Русије да она нема никаквих територијалних аспирација према Србији. На питање Шувалова како да се дође до споразума између Аустрије и Русије, Метерних је кратко одговорио: „Окончајте ствари у Турској, ето то је најважније“.⁵⁸ Сумирајући утиске из разговора са кнезом Метернихом, Шувалов је у извештају министру Румјанцеву закључио, да Аустрија жели да се приближи Русији, али да то неће учинити ако се Русија макар не одрекне Влашке. Шувалов је истовремено исказао је сумњу да Аустрија за посредовање у постизању мира између Русије и Турске не буде од Порте тражила за себе Србију, независно од јавних уверавања званичног Беча да нема таквих претензија.⁵⁹

У вези са преговорима које је Русија водила са Аустријом почетком 1811. године, у српској историјској и правноисторијској литератури нарочито се скреће пажња на понуду цара Александра I цару Францу I, да Аустрија за

⁵⁶ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том пятый: Апрель 1809 г.-январь 1811 г., стр. 640; Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., Москва, 1962, стр. 48-52; Попов, А. Н., нав. дело, стр. 236.*

⁵⁷ Попов, А. Н., нав. дело, Том I, стр. 5.

⁵⁸ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 47.*

⁵⁹ *Исто*, стр. 47-48.

неутралност у руско-француском рату добије од Русије „Влашку, Молдавију до реке Серета и чак Србију“.⁶⁰ Ова чињеница се скоро редовно наводи као доказ тадашњег „макијавелистичког“ односа званичне Русије према Србији.⁶¹

Следећи закључке чувеног руског дипломате и стручњака за међународно јавно право Фјодора Фјодоровича Мартенса, Михаило Гавриловић је овакву понуду цара Александра I објашњавао извесношћу рата са Наполеоновом Француском.⁶² Међутим, Гавриловић, као ни други српски аутори, не указују на једну важну чињеницу, на коју скреће пажњу управо поменути Мартенс, а која баца потпуно другачије светло на поменути понуду руског цар. Наиме, у тајној инструкцији од 13. фебруара 1811. цара Александра I дипломатском посланику Русије у Бечу, грофу Штакелбергу, наводе се Влашка и Молдавија до реке Серета, али не и Србија, као територије Турске које би Русија била спремна да преда Аустрији уколико би се ова уговором обавезала да буде неутрална у рату између Русије и Француске.⁶³ За оцену важности података из ове цареве инструкције није неважно то што је она била непозната чак и министру иностраних послова Русије грофу Румјанцеву.⁶⁴

Независно од нагађања у вези са коначном судбином поменуте инструкције цара Александра грофу Штакелбергу,⁶⁵ и нека каснија званична документа потврђују да је Русија у својим плановима маркирала Влашку, а не Србију, као територију погодну за размену са Аустријом. Тако у депеши коју је министар Румјанцев почетком јуна 1811. године упутио команданту Молдавске армије генералу М. И. Кутузову, који је одређен за главног руског преговарача у будућим мировним преговорима са Турском, наводи се мишљење цара Александра I, да је граница дуж реке Серет „одувек сматрана најбољом“ за Русију, али да она и поред тога тражи границу на Дунаву и припајање целокупне Влашке и Молдавије. Разлог је био тај, што би, по схватању цара Александра, „припајањем обе кнежевине задржали у нашим рукама могућност

⁶⁰ Мартенс, Ф., *нав. дело*, стр. 78.

⁶¹ Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 506; Гавриловић, М., *Спољњиња политика Србије у 19. веку, Из новије српске историје*, Београд, 1926, стр. 23; Поповић, В., *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804-1918*, Београд, 2020, стр. 65.

⁶² Гавриловић, М., *Спољњиња политика Србије у 19. веку*, стр. 23.

⁶³ Мартенс, Ф., *нав. дело*, стр. 79.

⁶⁴ *Исто*, стр. 78.

⁶⁵ На основу чињенице да у главном архиву Министарства иностраних послова Русије није пронашао извештаје грофа Штакелберга, који би потврдили да је поступао по поменутој царевјој инструкцији, Мартенс је претпоставио да ова инструкција није била уручена руском посланику у Бечу. И поред изношења ове претпоставке, Мартенс је закључио да је реч о једном „веома занимљивом акту“. А посебно када се узме у обзир да су Штакелберг и министар Румјанцев, од кога је поменута царева инструкција била сакривена, према тврдњи самог Мартенса били заступници два различита става према Аустрији. Штакелберг је био за то да Русија буде кооперативнија према званичном Бечу, док је Румјанцев заступао тврђи став. *Исто*, стр. 79-80, 84.

да извршимо корисну размену са Аустријом, уступајући јој Влашку за другу област, а и да не дође до такве размене, добили би могућност да јој постепено нудимо Влашку у виду уступка или размене и на тај начин би преко ње (Влашке, прим. аут) сачували најјачи утицај на политички систем бечког кабинета и дугорочно би га везали за нас“.⁶⁶

Све ове чињенице упућују на закључак, да је Александра понуда Србије аустријском цару с почетка фебруара 1811. године била инцидент у руској политици према овој турској провинцији у периоду од 1808. до 1812. године, изазван, по свему судећи, страхом руског цара да уочи напада Француске на Русију, „огромна средства којим је располагао Наполеон не буду увећана савезничком помоћи Аустрије“. Та брига га је терала да у циљу привлачења Аустрије на страну Русије, жртвује чак и све територије које је Русија уз огромну ратну цену освојила од Турске.⁶⁷

2.2. Србија на преговарачком столу

Командант Молдавске армије генерал Кутузов добио је 30. септембра 1811. године инструкције од министра Румјанцева у вези са садржајем будућег руско-турског мировног уговора. Инструкција је пристигла неких двадесетак дана пре почетка руско-турских мировних преговора у граду Ђурђеву (Ђурђу), који ће потом бити пренети у Букурешт и тамо успешни окончани у мају 1812. године. У инструкцији министра Румјанцева била су кратко наведена четири основна мировна услова Русије који су се морали наћи у будућем руско-турском мировном уговору. Један од услова тицао се Србије, а Кутузов је добио генерално упутство, да уговорне гаранције за њу буду такве да „обезбеде будућност Србије сагласно, колико је то могуће, жељама српске нације“.⁶⁸

Након што су 19. октобра 1811. године⁶⁹ у Ђурђеву и званично отпочели руско-турски преговори о миру, који ће у мају 1812. године резултирати коначним закључењем Букурешког уговора, главни руски преговарач, генерал Кутузов, добио је 26. октобра 1811. године депешу од Румјанцева. Министар иностраних послова му је пренео ставове цара Александра I о појединим најважним питањима која су по схватању Русије морала бити предмет уговорног регулисања. Своје ставове о тим питањима, руски владар је

⁶⁶ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 129; Попов, А. Н., нав. дело, стр. 238.*

⁶⁷ Мартенс, Ф., *нав. дело, стр. 78.*

⁶⁸ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 182.*

⁶⁹ Кутузов, М. И., *Сборник документов, Том III, Под ред. Л. Г. Бескровного, Москва, 1952, стр. 672.*

формулисао, између осталог, и на основу претходних извештаја генерала Кутузова о првим седницама мировног конгреса. Цар је у инструкцији поручио Кутузову, да учини све што је у његовој моћи да се „обезбеди будућност“ Србије, тако што би „у овој земљи била успостављена унутрашња управа по вољи нације и обезбеђено покровитељство Русије“.⁷⁰

У извештају који је Кутузов 10. новембра 1811. године послао министру Румјанцеву и у коме га обавештава да је добио поуздану информацију да ће султан повући претходну сагласност великог везира на нову руско-турску границу дуж молдавске реке Серет,⁷¹ главни руски преговарач објашњава зашто на мировном конгресу још увек није отворено питање статуса Србије. Као разлог Кутузов наводи, да је, с једне стране, од почетка преговора био свестан да Русија не може за Србе да сачува београдску тврђаву, већ да ће морати да је уступи Турцима,⁷² а да би, с друге стране, Турци, у случају да преговори пропадну због спора око важнијих питања – нових руско-турских граница у Европи и Азији, једва дочекали да руски уступак београдске тврђаве у току пропалих руско-турских мировних „лаковерним Србима представе као доказ колико ми (Русија, прим. аут) мало бринемо о њиховим потребама и да их жртвујемо ради наших користи“. Таква турска интрига би, по Кутузову, у околностима пропалих мировних преговора „учинила штету нашим интересима у тој области“.⁷³ Пошто је разматрање српског питања било одложено до коначног договора око нових руско-турских граница на реци Серет и у Закавказју, оно се и није нашло на дневном реду првих једанаест седница руско-турског мировног конгреса, које су од 19. октобра до 7. новембра 1811. године одржане у Ђурђеву.⁷⁴

⁷⁰ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 216.* Према оцени Стојана Новаковића, за коју се не може наћи упориште у руским званичним документима, Кутузов је у писму које је послао великом везиру на почетку мировних преговора, у октобру 1811. године, „за Србију тражио само миран опстанак“, па су турски делегати, наводно, „овакво расположење једва и чекали“. Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 513.

⁷¹ Из протокола седме седнице мировног конгреса која је одржана у Ђурђеву, 31. октобра 1811. године, види се да су турски преговарачи заиста прво прихватили разграничење са Русијом дуж молдавске реке Серет. *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 19; Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 260, 265.

⁷² Кутузов је још уочи почетка преговора у Ђурђеву, 15. октобра 1811. године, упозорио министра Рјуманцева, да се Порта „никада неће сагласити“ с тим да београдска тврђава припадне Србима. *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 211; Попов, А. Н., нав. дело*, стр. 264.

⁷³ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 238.*

⁷⁴ Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 8.

Након што је султан одбио да прихвати мировни услов Русије да нова руско-турска граница у Европи буде на реци Серет,⁷⁵ цар Александар I је 22. новембра 1811. године преко министра Румјанцева поручио Кутузову, да мировни преговори могу бити обновљени само под условом, да велики везир „пружи претходну и формалну сагласност на три прелиминарне тачке“. Оне су се тицале успостављања нове руско-турске границе у Европи дуж молдавске реке Серет, гаранција за Србију, које ће „обезбедити миран и несметан опстанак целе нације“ и, најзад, границе у Азији, тако што би Русији припала утврђења на црноморској обали од Анапе до Потија, која је Русија у том тренутку војно контролисала.⁷⁶ Да ће се султан противити не само граници на Серету, већ и уношењу у руско-турски мировни уговор било какве одредбе са гаранцијама за Србију, руском преговарачу А. Ј. Италинском пренео је 18. новембра у приватном разговору главни турски преговарач Галиб-ефендија.⁷⁷ Следећег месеца ће Галиб-ефендија на једној од седница мировног конгреса рећи, како су „Срби у потпуности поданици Порте и она има право да сама с њима расправи несугласице“, али да је „Порта учинила Русији значајан уступак“, као „доказ своје мирољубивости и зато што су Срби деловали заједно са Русима“, тиме што је „сагласна да гарантује Русији њихову безбедност и мир“.⁷⁸

Након што су руски преговарачи на седници мировног конгреса од 31. децембра 1811. године пренели турским преговарачима,⁷⁹ да је цар Александар одлучио да прекине мировне преговоре због упорног одбијања војно поражене Турске да прихвати основне руске мировне услове, генерал Кутузов је 1. јануара 1812. године великом везиру Ахмед-паши послао писмо са мировним условима Русије од чијег прихватања је зависио опстанак примирја и даљи ток букурешких преговора о миру. И овог пута је званични Петроград захтевао, као минималне услове за постизање мира, границу на Серету, задржавање у поседу Русије, сходно принципу *uti possidetis*, свих у рату ослобођених и присаједињених територија у Закавказју и, најзад, уговорне гаранције за Србе,

⁷⁵ Шеф турског преговарачког тима Галиб-ефендија је 17. новембра 1811. године званично обавестио руске преговараче у Ђурђеву, да је султан поништио прелиминарну сагласност великог везира на успостављање нове руско-турске границе у Европи дуж реке Серет. *Материјали к историји источног питања у 1811-1813 г.*, стр. 33; Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 267.

⁷⁶ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 242, 720.

⁷⁷ Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 8.

⁷⁸ *Материјали к историји источног питања у 1811-1813 г.*, стр. 41.

⁷⁹ *Материјали к историји источног питања у 1811-1813 г.*, стр. 39; Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 274.

које би им осигурале „миран опстанак, грађанску слободу и форму унутрашње управе коју сами изаберу“.⁸⁰

Иако је Русија прекинула примирје и почетком 1812. године обновила ратне активности на левој обали доњег тока Дунава, због све извеснијег напада Француске на Русију, командант Молдавске армије генерал Кутузов добио је 22. марта 1812. од цара Александра I ново пуномоћје за неодложно обнављање руско-турских мировних преговора и што хитније закључење мировног уговора са Турском.⁸¹ Истог дана је Кутузов добио од министра Румјанцева инструкцију са минималним руским условима који се морају наћи у будућем руско-турском мировном уговору. Један од услова поново се тицао Србије: „У вези Србије – обезбедити миран опстанак целе нације и обећање Порте да се она неће мешати у унутрашњу управу у овој земљи, него ће је препустити слободи и жељи становника. Цар не оспорава право да султан, као и раније, узима данак од Србије, нити друге привилегије које могу служити као доказ његове власти над овом земљом“.⁸² У инструкцији Кутузову наводило се и да је довољно да у мировном уговору у погледу Србије буде предвиђено, да ће „у унутрашњој управи она бити потпуно слободна“, а да се турском султану оставља да касније прецизира „правило два двора о овој нацији“.⁸³ Ову клаузулу Румјанцев је објашњавао потребом, да се одобровољи султан да у што краћем року закључи и ратификује мировни уговор, коме се Русија већ дуго времена са нестрпљењем надала.⁸⁴

Кутузов је ускоро обавестио Румјанцева, да је турски преговарач Галиб-ефендија у неформалним разговорима током марта 1812. године са руским преговарачима Италинским и Фонтоном, изнео став да је султан у питању Србије сагласан да се у мировном уговору нађе једино одредба којом се Србима обећава безбедност и даје општа амнестија. Том приликом је Галиб-ефендија ставио примедбу на онај део руског предлога одредбе о Србима у коме се султан овлашћује да у дело спроведе одредбу о правима Срба

⁸⁰ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 258; Попов, А. Н., нав. дело, стр. 275.* Није јасно на основу чега је Стојан Новаковић закључио, да је „по заповести цара Александра 31. дек. 1811. године наново тражена за Србију независност“, те да су Турци тада, наводно, протествовали због руске недоследности у питању статуса Србије и „позивали се на писмо Кутузова“ који им је на почетку преговора у Ђурђеву „тражио само миран опстанак“ за Србе. Новаковић, С., *нав. дело, стр. 513.*

⁸¹ Цар у депеши-инструкцији вели Кутузову, да ће „велику услугу учинити Русији брзим закључењем мира са Портом“, те да „сваки губитак времена у садашњим околностима јесте апсолутно зло“. Кутузов, М. И., *нав. дело, стр. 850-851; Попов, А. Н., нав. дело, стр. 285-288.*

⁸² Кутузов, М. И., *нав. дело, стр. 850.*

⁸³ *Исто.*

⁸⁴ Кутузов, М. И., *нав. дело, стр. 850; Грачев, В. П., нав. чланак, стр. 10.*

уговорену „између два двора“. По тумачењу Галиб-ефендије, таквом формулацијом се не афирмишу, већ поништавају султанова суверена права над Србијом, пошто након усвајања такве уговорне одредбе султан више не би могао да „донесе никакву уредбу о Србији, а да није добио сагласност Његовог Императорског Величанства (руског цара, прим. аут) и без садејства са њим.“⁸⁵ Кутузов се и лично сreo са Галиб-ефендијом, 3. априла 1812. године, како би га пре званичног обнављања мировних преговора у неформалном сусрету упознао са „ултиматумом Његовог Царског Величанства о одредбама које морају служити као основа за уговор“. У ултиматуму се нашла и одредба о Србији, коју је Кутузов формулисао дословце следећи инструкцију министра Румјанцева од 22. марта 1812. године.⁸⁶ У дискусији коју је том приликом Кутузов имао са Галиб-ефендијом, турски преговарач је поново изнео став, да је „у погледу Срба Порте сагласна да се у уговор укључи члан који предвиђа за Србе помиловање и општу амнестију и осигурање безбедности и мира“.⁸⁷

Руско-турски мировни преговори изнова су започели у Букурешту 19. априла 1812. године, а дан пре тога генерал Кутузов је издао инструкцију тројници руских опуномоћених преговарача. У њеној првој тачки наводио се захтев Русије за „слободан и миран живот Срба“, тако што ће им се „дати могућност да сами успоставе систем цивилне и унутрашње управе и да сами врше управу; притом, суверена права султана ни у којој мери не треба да буду повређена или умањена“.⁸⁸ После обнављања преговора руски преговарачи су турском колегама и званично поновили ултимативне услове Русије садржане у инструкцији коју је 22. марта добио Кутузов, а са којима је већ незванично био упознат главни турски преговарач Галиб-ефендија. Следствено томе, Италински је по налогу Кутузова на првој седници обновљених преговора у Букурешту, 19. априла 1812. године, пренео турским преговарачима, да Русија од Порте ултимативно захтева, између осталог, и „осигуран и миран опстанак Србије са правом на уређење унутрашњег грађанског живота али без нарушавања права султана“.⁸⁹

Међу пет основних мировних услова око којих су се двојица главних преговарача, генерал Кутузов и Галиб-ефендија, сагласили у Букурешту почетком маја 1812. године, био је и услов који се тицао правног статуса

⁸⁵ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 872, 875; Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 11-12; Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 284-285.

⁸⁶ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 877-878; *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 358.

⁸⁷ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 879.

⁸⁸ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 382.

⁸⁹ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 887; *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 43; Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 12.

Србије. У извештају који је Кутузов послао свом трочланом преговарачком тиму наводило се, да ће се одредба о Србији заснивати на ултимативном услови који су руски преговарачи, следећи инструкцију министра Румјанцева Кутузову од 22. марта 1812. године, већ изложили преговарачима Порте на првој седници обновљених преговора. Осим тога, Кутузов и Галиб-ефендија су се сагласили, да првобитни руски предлог одредбе о Србији буде допуњен тако што ће се у мировном уговору предвидети, да ће „на молбу овог народа (Срба, прим. аут), њему бити даровано уређење које имају становници Архипелага и неких других области, како у погледу унутрашње управе, тако и у односу на правила и поступак наплате данка“.⁹⁰

У прелиминарном тексту мировног уговора, које се састојао од само шест чланова који су регулисали основне мировне услове договорене између Кутузова и Галиб-ефендије и који су саставиле и потписале трочлане преговарачке делегације Русије и Турске, у Букурешту 5. маја 1812. године, убедљиво најобимнији и најдетаљнији био је члан 4. посвећен статусу Србије.⁹¹ Одредба члана 4. прелиминарног мировног уговора скоро је дословно преузета у члан 8. завршне верзије мировног уговора, коју су у Букурешту 16. маја 1812. године потписали генерал Кутузов и велики везир Ахмед-паша. С том разликом што је на самом крају члана 8. коначног текста руско-турског уговора, у односу на прелиминар додата једна генерална гаранција, према којој ће Порта „све ствари (које се тичу аутономије по моделу Архипелашких острва, прим. аут) уредити заједно са српским народом“.⁹²

⁹⁰ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 893.

⁹¹ *Исто*, стр. 898.

⁹² *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 414.* У раду не наводимо интегрални текст члан 8. Букурешког мировног уговора који се тиче Србије, пошто је он у српској историјској и правноисторијској литератури много пута навођен, па је самим тим довољно познат и лако доступан читалачкој публици. Осим тога, предмет овог рада није сам Букурешки уговор, већ однос Русије према правном статусу устаничке Србије у процесу закључења овог међународноправног акта, па стога није нужно да се у раду цитира текст члана 8. уговора. Постоји, међутим, један детаљ у Новаковићевом, иначе у српској науци широко прихваћеном преводу овог члана Букурешког уговора, који не одговара оригиналном тексту овог документа. Наиме, у Новаковићевом преводу члана 8. Букурешког мировног уговора изостављена је једна важна гаранција, која се тичала мера за заштиту безбедности Срба од евентуалних злоупотреба турских гарнизона, који су имали да се врате у оне тврђаве које су постојале и пре подизања устанка. У Новаковићевом преводу та реченица члана 8. гласи: „Ну да ти гарнизони не би према Србима никаквих неправедних угњетавања чинили, Висока ће Порта, из осећања саучешћа према Србима, у намештању ових гарнизона показати умереност колико год да то буде потребно на народну сигурност“. Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 514. У званичном преводу на руски језик оригинала Букурешког мировног уговора, који је био написан на француском језику, ова реченица гласи: „Но, дабы сии гарнизоны не делали

Унутрашња аутономија по узору на грчка Архипелашка острва, која је гарантована Србији чланом 8. Букурешког мировног уговора, била је потпуно у складу са оном генералном позицијом Русије према статусу устаничке Србије коју је званични Петроград заузео још након закључења Ерфуртске конвенције у јесен 1808. године, а које су се цар Александар I и руски преговарачи доследно држали током мировних преговора са Турском у Ђурђеву и Букурешту 1811. и 1812. године. У званичним руским документима из тог времена, па ни у оним најповерљивијим у чији су садржај били упућени само цар Александар и главни руски преговарач Кутузов, не може се наћи упориште за тврдњу Стојана Новаковића, да је по питању права Срба у Букурешком уговору „испало супротно обећањима које је мало раније у Петрограду српским изасланицима давао цар Александар“⁹³, или за закључак, иначе научно педантно и опрезног, Михаила Гавриловића, да Букурешким уговором за Србе „место независности, која им је обећавана, за њих је утврђено да опет дођу под турску власт“.⁹⁴ Истовремено, на основу бројних докумената, а нарочито протокола руско-турског мировног конгреса, јасно се види упорно одбијање турске стране да се у мировни уговор унесу било какве гаранције у вези са аутономним статусом Србије, као и одлучност руске стране да оне буду унете у уговор, као што се на крају и догодило.

3. Сума руских уступака

Ако руски службени извори јасно показују да званична Русија током мировних преговора у Ђурђеву и Букурешту 1811/12. године ни једном није под притиском спољнополитичких околности изменила своје стратешко залагање за аутономни статус Србије, као вазалне турске покрајине под руским протекторатом, остаје да се види колико је током ових мировних преговора Русија направила уступака „другог“ ранга у српском питању и да ли је сличне уступке правила и у погледу других мировних услова.

сербам никаких притеснений в противность прав, подданным принадлежащих, то Блистательная Порта, движимая чувствием милосердия, примет на сей конец с народом сербским меры, нужные для его безопасности“ (Да ови гарнизони не би Србима чинила било каква ограничења која су противна правима која им припадају као поданицима, Висока Порта, вођена осећањем милосрђа, предузеће ради тога са српским народом мере које су потребне за његову безбедност). *Внешняя политика России XIX и начала XX века*: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 414. За разлику од Новаковићевог, превод ове реченице члана 8. код М. Гавриловића скоро је истоветан руском преводу француског оригинала Букурешког уговора. Гавриловић, М., *Спољшња политика Србије у 19. веку*, стр. 101.

⁹³ Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 515.

⁹⁴ Гавриловић, М., *Спољшња политика Србије у 19. веку*, стр. 24.

Званични Петроград је пре почетка мировних преговора са Турском у Ђурђеву, 19. октобра 1811. године, одредио четири основна мировна услова које је требало уградити у будући руско-турски мировни уговор. Према садржају већ помињане инструкције коју је генерал Кутузов добио 30. септембра 1811. године од министра Румјанцева, Русија је од Турске захтевала: 1) Уступање Бесарабије и дела Молдавије, тако што би нова руско-турска граница ишла реком Серет до њеног ушћа у Дунав, а одатле Дунавом до његовог ушћа у Црно море; 2) Новчану накнаду за враћање ослобођене Влашке и успостављање у Влашкој аутономне кнежевине, са унапређеним правима у односу на ранији статус и под заједничким, уговором гарантованим покровитељством Русије и Турске; 3) Осигурање будућности Србије „сагласно, колико је то могуће, жељама српске нације“; 4) Нову руско-турску границу у Закавказју, на копну и на црноморској обали, успостављену по принципу *uti possidetis*, односно да свакој зарађеној страни припадне она територија коју држи у тренутку закључења мировног уговора.⁹⁵ Притом је министар Румјанцев 26. октобра 1811. године пренео генералу Кутузову став цара Александра I, да „не губи из вида да је главни циљ нашег мира са Портом успостављање границе на реци Серет“.⁹⁶ Током мировних преговора у Ђурђеву и Букурешту, 1811. и 1812. године, Русија је чинила Порти уступке, веће или мање, на сваком од четири основна мировна услова.

У српској ствари званични Петроград направио је први уступак, када се већ 26. октобра 1811. године сагласио са мишљењем које је Кутузов 15. октобра исте године изнео Румјанцеву, да се Порта „никада неће сагласити“ са тим да Србима припадне београдска тврђава. Наиме, по Кутузову, Порта неће пристати, да овај „кључ своје владавине“ у Србији, „остане у рукама непријатељски расположеног народа, који приликом првог сукоба Порте са Аустријом, због своје простоте или користољубља, може да препусти тако важну тврђаву аустријској војсци“.⁹⁷ Иако се цар Александар сложио са мишљењем Кутузова, да у преговорима са Турском не би требало инсистирати да Србима припадне београдска тврђава, он је посредством Румјанцева, у депешама од 26. октобра, поручио главном руском преговарачу, да се уговором предвиди да „осим Београда, турска војска не заузима друге тврђаве у Србији“.⁹⁸ И поред таквог става цара Алексабра, руски преговарачи су после сагласности на предају Турцима београдске тврђаве учинила још један уступак, по свој прилици на седници од 20. априла 1812. године,⁹⁹ прихвативши да се

⁹⁵ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 182.

⁹⁶ *Исто*, стр. 216.

⁹⁷ *Исто*, стр. 211, 216.

⁹⁸ *Исто*, стр. 216.

⁹⁹ *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 47.

турски војни гарнизони врате у све тврђаве и паланке које су постајале у Србији пре подизања устанка. То је унето најпре у члан 4. прелиминарног уговора, а потом и у члан 8. коначне верзије Букурешког мировног уговора.¹⁰⁰

Уступци Русије на питању повратка турских гарнизона у тврђаве није, међутим, поништавао широку аутономије Србије загарантовану Букурешким уговором. То потврђује и каснији државно-правни развитак Кнежевине Србије, која се турских војних посада у четири града-тврђаве ослободила тек 1867. године, али то јој није ни најмање сметало да пре тога овлада бројним атрибутима унутрашње и спољне суверености.¹⁰¹ Осим на питању тврђава, Русија током мировних преговора у Ђурђеву и Букурешту, 1811/12. године, у српској ствари није направила турској страни ниједан други уступак.

У погледу мировног услова који је за Русију био најважнији – нове руско-турске границе у Европи, званични Петроград је у односу на првобитни захтев, који је предвиђао успостављање нове границе на реци Серет, пристао у априлу 1812. године, због упорног одбијања Порте, на границу дуж реке Прут (чл. 4. Букурешког уговора) и тиме изгубио највећи део већ од раније контролисане територије Молдавије.¹⁰² Колико је велики територијални уступак Русија направила на питању нове руско-турске границе у Европи, када је као ратни победник на самом крају мировних преговора уместо границе на Серету пристала на границу на Пруту, посредно се види и по томе што је Кутузов овлашћење за прихватање границе на реци Прут добио лично од цара Александра I, у тајној инструкцији од 22. марта 1812. године, која је била скривена и од ондашњег првог човека руске дипломатије грофа Румјанцева.¹⁰³

Територијални уступак Русије војно пораженој Турској на питању нове границе у Европи изгледа још већи ако се узме у обзир чињеница да је Русија пре започињања мировних преговора у Ђурђеву, у октобру 1811. године, већ одустала од старог захтева да јој се призна прикључење целокупне заузете територије Молдавије и Влашке, те да нова руско-турска граница буде на Дунаву.¹⁰⁴ Осим тога, Русија је током преговора направила територијални уступак и у погледу новог разграничења са Турском у делти Дунава. Наиме, Русија је у преговоре ушла са захтевом да нова руско-турска граница иде коритом трећег најјужнијег рукавца Дунава – Св. Ђорђа. Међутим, већ на

¹⁰⁰ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 898; *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 414.

¹⁰¹ Павловић, М., *Преображенски устав-први српски устав*, Крагујевац, 1997, стр. 308-310.

¹⁰² *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 182, 215, 413.

¹⁰³ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 850-852; Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 287, 289.

¹⁰⁴ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 129.

другој седници мировног конгреса у Ђурђеву, 20. октобра 1811. године, руска делегација је прихватила турски предлог да нова граница буде на средњем Сулинском рукавцу, који је у свако доба године плован, па самим тим омогућује сталну везу турских поседа на десној обали Дунава са Црним морем.¹⁰⁵ На самом крају букурешких мировних преговора, Русија је пристала да нова руско-турска граница буде на најсевернијем дунавском рукавцу – Килијском, што је потврђено чланом 1. прелиминарног, а онда и чланом 4. коначног текста Букурешког мировног уговора.¹⁰⁶

Војно пораженој Турској, која је подстакнута Француском и Аустријом одуговлачила преговоре и одлагала закључење мировног уговора, надајући се нападу на Русију Наполеонове европске коалиције, нису били довољни ни ови руски територијални уступци, па је на почетку обновљених преговора у Букурешту, априла 1812. године, Галиб-ефендија затражио да Турској припадну и два утврђења – Измаил и Килија, која су се налазила на левој обали Дунава, између ушћа Прута и Црног мора, која је иначе требало да припадне Русији.¹⁰⁷ На крају је у члану 1. тајног додатка Букурешком мировном уговору било предвиђено да тврђаве Измаил и Килија припадну Русији, али да је Русија дужна да их након тога сруши.¹⁰⁸

Правећи током мировних преговора уступке, не би ли у предвечерје Наполеоновог напада што пре изашла из рата са Турском, руска дипломатија се ипак колико-толико држала унапред дефинисане стратегије и приоритета. То се најјасније види се из њеног односа према Влашкој током преговора у Ђурђеву и Букурешту 1811/12. године.

У већ поменутој инструкцији министра Румјанцева, коју је генерал Кутузов добио пре почетка руско-турских мировних преговора, 30. септембра 1811. године, наводило се, да у погледу Влашке руски преговарачи не би требало да затежу на питању новчане накнаде коју је Русија тражила од Турске на име враћања ове покрајине под врховну власт Порте, као ни по питању заједничког, уговором гарантованог покровитељства Турске и Русије над овом аутономном кнежевинам. Довољно је, наводило се у овом документу, сачувати у Влашкој основу за „руски утицај у будућности“. Следствено томе, главни руски преговарач генерал Кутузов добио је у погледу статуса Влашке најширу

¹⁰⁵ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 684-685; *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 1-2.

¹⁰⁶ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 897; *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг.*, Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 413.

¹⁰⁷ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 852, 881, 885-886, 879; *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 40.

¹⁰⁸ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг.*, Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 417.

слобода уговарања.¹⁰⁹ Мада је овај део упутства министра Румјанцева у депеши од 30. септембра био прецртан, скоро истоветно упутство шеф руске дипломатије поновио је генералу Кутузову 26. октобра 1811. године, након што су у Ђурђеву започели мировни преговори. С том разликом, што је у последњој депеши Румјанцев и додатно појаснио смисао уступака на питању статуса Влашке. Наиме, руско узмицање на питању новчане накнаде и уговорних гаранција за Влашку, по схватању грофа Румјанцеву, требало би да служи као један вид компензације Турској за неодустајање Русије од територијалних захтева у Закавказју, а пре свега на тамошњој црноморској обали.¹¹⁰ Компензаторска улога Влашке у руско-турским преговорима већ се могла уочити у објашњењу мотива руских аспирација према овој подунавској кнежевини које је дао цар Александра I, а Румјанцев пренео Кутузову у напред помињаној депеши из јуна 1811. године.¹¹¹ Тиме се само потврђује да је Влашка, а не Србија, у ондашњим плановима Русије фигурирала као територија коју је у великој геополитичкој игри требало размењивати са другим европским великим силама, пре свих Аустријом.

Од првобитних мировних захтева који су се тicali Влашке, Русија је приликом састављања прелиминарне (чл. 5), а потом и коначне верзије Букурешког мировног уговора (чл. 5), одустала од свог уговором гарантованог покровитељства, као и од захтева да аутономна права ове кнежевине буду унапређена у односу на статус који је Влашка имала пре почетка последњег руско-турског рата 1806. године.¹¹² Влашкој, као и највећем делу Молдавије (с десне стране Прута) који је Русија вратила Турској, Букурешким уговором потврђене су све раније привилегије, без икаквог ближег дефинисања обима унутрашње аутономије ових кнежевина. Турска је током букурешких преговора одбила чак и руски захтев да се у мировном уговору поименце наведу сви ранију међународни уговори и султански хатшерифи, који су били извор аутономних права Влашке и Молдавије.¹¹³

У односу на почетне мировне услове, Русија је током преговора у Ђурђеву и Букурешту, 1811. и 1812. године, највеће уступке ипак направила у питању које је за њу било друго по важности. Реч је о новом разграничењу у Азији, у региону Закавказја.

Русија је на почетку мировних преговора од Турске захтевала да јој по принципу *uti possidetis* призна све територије које је у рату заузела у Закавказју, прецизније на црноморској обали и у најближем залеђу.¹¹⁴ Овом руском

¹⁰⁹ Исто, стр. 182.

¹¹⁰ Исто, стр. 216.

¹¹¹ Исто, стр. 129.

¹¹² Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. стр. 898; *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 413.

¹¹³ *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 4, 6.

¹¹⁴ Исто, стр. 18.

захтеву турски преговарачи су се од почетка најодлучније супротставили, тражећи да се у погледу границе у Закавказју успостави *satus quo ante bellum*.¹¹⁵

Русија је захтев за припајањем црноморске обале, од Анапе преко Сухумија до Потија, правдала не само исходом рата, већ и тиме што су њену врховну власт већ дуже време добровољно признавали хришћански кнежеви фактички самосталних провинција у црноморском залеђу (Грузија, Имеретија и Мингрелија). Осим тога, Кутузов је у једном од разговора скренуо пажњу Галиб-ефендији да је у току руско-турског рата и кнез Абхазије добровољно признао врховну власт Русије. Следствено томе, Русија је од Порте тражила у рату ослобођени део црноморске обале да би преко ње повезала наведене закавказке провинције са остатком руске државе. Турски преговарачи нису желели да улазе у расправу о статусу провинција у закавказком црноморском залеђу и о фиктивној врховној власти Порте над њима, али су упорно одбацивали све руске територијалне захтеве на црноморској обали и уопште у Азији.¹¹⁶ Галиб-ефендије је упозоравао да „мишљење народа, који Азију сматра колевком ислама, може бити за Порту непремостива препрека у тој ствари“.¹¹⁷ Упорност турских преговарача по питању нових граница у Азији свакако треба тумачити и у светлу велике вахабитске побуне у Арабији и Палестини с којом се у то време носио султан Махмуд II, што као важан детаљ није промакло ни грофу Румјанцев када је у фебруару 1812. године Кутузову описао стање које влада у Турској уочи обновљања букурешких мировних преговора.¹¹⁸

Руски преговарачи су на првој седници обновљених букурешких мировних преговора, 19. априла 1812. године, кориговали свој ултимативни захтев у вези нове границе у Азији, па су уместо коначног утврђивања границе применом принципа *uti possidetis* предложили, да Русија наредних пет година задржи у рату ослобођене територије, а да се након тога изврши коначно разграничење између две царевине. Пошто се султан суочавао са спољним и унутрашњим притисцима оних који су се противили било каквим територијалним уступцима Русији,¹¹⁹ нарочито у Азији,¹²⁰ руски преговарачи су понудили Турцима и

¹¹⁵ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 685-686, 687; *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 40, 44.

¹¹⁶ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 240, 258; *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 44-45; Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 872, 878, 879.

¹¹⁷ Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 274.

¹¹⁸ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 283, 729.

¹¹⁹ Француски посланик у Цариграду Латур-Мобур је поручио султану Махмуду II, да у случају да Турска преда Русији део својих територија у Европи, да ће Француска након победе над Русијом и успостављања полске краљевине, територије које је Турска уговором уступила Русији предати Польској. У априлу 1812. године, Наполеон је у

опцију не помињања у мировном уговору границе у Закавказју, што је заправо значило одржавање *statusa quo*.¹²¹ Све три руске понуде о начину утврђивања нове границе у Закавказју турски преговарачи су одбацили. Уместо тога, Галиб-ефендија је на почетку обновљених букурешких преговора, 20. априла 1812. године, предложио, да се Русији, као израз добре воље Порте, уговором гарантује право коришћења црноморске обале између утврђења Анакре (Анаклија) и Потија, како би Русија на овом парчету земљишта и коришћењем црноморске притоке Фазис (Риони), успоставила сталну и сигурну сабораћајну везу са грузијским кнежевинама у црноморском залеђу.¹²²

У коначном тексту Букурешког уговора (чл. 6) утврђено је да руско-турска граница у Азији остане онаква каква је била и пре рата. У допунским тајним одредбама уз Букурешки уговор (чл. 2), Русији се гарантовало право коришћења уског појаса црноморске обале од десне обале реке Фазис (Риони) до испред тврђаве Анакре (четри сата пре тврђаве), на коме није могло бити

писму султану Махмуду понудио закључење уговора о савезништву, у коме би се Француска обавезала да Турској врати све територије које јој је Русија одузела у последњих 60 година. Било каквим територијалним уступцима Турске, посебно на Балкану, супротстављала се и Аустрија. Њен посланик у Цариграду Штример, упозоравао је Порту у време букурешких мировних преговора 1812. године, да Аустрија неће признати турске територијалне уступке Русији, пошто се званични Беч у савезничком уговору са Француском, од марта 1812. године, обавезао да чува територијалну целовитост Отоманске царевине. Снажан отпор препуштању Молдавије и Влашке Русији унутар Турске пружали су Грци-фанариоти, који су страховали да ће изгубити приходе и привилегије од вршења управе у овим покрајинама, које им је препустио султан. У једној депеши грофа Румјанцева генералу Кутузову из фебруара 1812. године, шеф руске дипломатије наводи да би се сва корист Порте од повратка православних провинција Влашке и Молдавије под врховну власт Турске састојала „у задовољавању интрига фанариотски Грка и засићењу њихове среброљубиве грамзивости“. Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 240-241, 265; Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 891; *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 284, 395; Поповић, В., *нав. дело*, стр. 66.

¹²⁰ Иако је подржавала, као противник Наполеона, закључење мировног уговора између Русије и Турске, Енглеска није радо гледала на територијално увећање Русије, а посебно се противила код Порте, преко свог посланика Канинга, било каквој промени руско-турских граница у Закавказју, па и томе да Русија добије могућност да користи црноморску обалу и реку Фазис за комуникацију са грузијским покрајинама у залеђу. *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 484, 758; Гавриловић, М., *Милош Обреновић*, Књига прва, стр. 13.

¹²¹ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 878; *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 43.

¹²² Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 881; *Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, стр. 46.

турских утврђења, али је Русија могла подићи војну луку и складиште.¹²³ Кутузов је одредбу о успостављању границе у Азији применом принципа *satus quo ante bellum* потписао на основу тајне својеручне инструкције цара Александра I од 22. марта 1812. године, која је главном руском преговарачу служила као основ и за прихватање нове руско-турске границу у Европи на реци Прут.¹²⁴

Тако је Русија, суочена са претњом напада Наполеона, закључењем Букурешког уговора жртвовала све своје ратне добитке на црноморској обали и у потпуности одустала од мировног услова који је у погледу нове границе у Азији истакла на почетку руско-турских мировних преговора у Ђурђеву 1811. године. Таква кооперативност у мировним преговорима ратног победника према пораженом противнику може се објаснити и ондашњим уверењем, показале се погрешним, неких руских дипломата, да Наполеон, уколико Русија у 1812. години закључи мир са Турском, неће те године напасти Русију, што ће јој дати времена да се боље припреми за одбрану од будућег напада Француске.¹²⁵

Оно што на црноморској обали није успела да оствари 1812. године, Русији је пошло за руком после успешног рата са Турском 1828. и 1829. године. Наиме, чланом 4. Једренског мировног уговора од 2. септембра 1829. године, Русији је додељена целокупна црноморска обала од Анапе на северу до Потија на југу, а Турска јој је коначно признала и врховну власт над грузијским кнежевинама.¹²⁶ Индикативно је да се чланом 6. Једренског уговора, Порта обавезала Русији да „без икаквог одлагања и са најсавеснијом тачношћу“ изврши обавезе из члана 8. Букурешког уговора, односно да изда Србији хатишериф о унутарашњој аутономији и врати јој шест отргнутих хаџија.¹²⁷

Када се Букурешки и Једренски мировни уговори, посматрају као целина, онда се јасно види да је Русија током букурешких мировних преговора, будући суочена са егзистенцијалном претњом напада Наполеона европске ратне коалиције,¹²⁸ чинила тактичке уступке Турској код свих мировних услова, али

¹²³ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 413, 417.*

¹²⁴ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 850-852; Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 289.

¹²⁵ Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 277.

¹²⁶ *Адрианопольский мирный договор между Россией и Турцией*, Сајт: Восточная Литература, приступљено: 26. 09. 2024: https://vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1820-1840/Mir_adrianopol_1829/text.htm

¹²⁷ Павловић, М., *Српска правна историја*, Крагујевац, 2005, стр. 256-257; Љушић, Р., *Кнежевина Србија (1830-1839)*, стр. 3.

¹²⁸ Околности у којима се Русија нашла у време закључења Букурешког уговора чини се да је најпрецизније и врло експресивно описао још Леополд Ранке у својој „Српској револуцији“: „А управо је наступала најтежа година (1812. г., прим. аут) коју је ова држава икад доживела; најтежа борба коју је она имала да води, са непријатељем који је

са јасном свешћу о њиховој изнуђености и привремености у односу на постојаност стратешких циљева у Закавказју и на Балкану.

4. (Не)обавештеност устаничких старешина

Тврдња Стојана Новаковића, да „главна руска команда у Влашкој, мада се мир закључивао њезиним старањем, поставила је била за правило да од српских старешина држи у тајности оно што је о Србији у текст мира стављено“;¹²⁹ добила је у српској историјској и правноисторијској литератури о Првом српском устанку скоро својство општег места. Притом је Новаковићева теза у каснијим радовима само додатно заоштравана, закључцима какав је, примера ради, већ поменути Јанковићев, о томе да „прве вести о Букурешком уговору устаници нису примили од својих савезника – Руса, већ од Турака“.¹³⁰ Гавриловић је руско неизвештавање српских старешина о Букурешком уговору објашњавао искључиво тиме што су у Петрограду знали „какав ће утисак тај уговор учинити на Србе“. Стога је, по Гавриловићу, адмирал Чичагов¹³¹ ово „саопштење (о Букурешком уговору, прим. аут) одлагао докле је год могао, у нади да ће им дотле моћи саопштити и другу вест која ће ублажити тај рђав ефекат“.¹³²

Да су руски представници почели обавештавати српске старешине о својом плановима у погледу Србије чим је Русија после закључења Ерфуртске конвенције, у септембру 1808. године, покренула дипломатску активност ради постизање мира са Турском, јасно се види из извештаја од фебруара 1809. године тадашњег командант Молдавске армије, кнез Прозоровског, грофу Салтикову из руског Министарства иностраних послова. Прозоровски је известио Салтикова да је тих дана разменио депеше и лично разговарао са чланом Правителствујућег совјета Иваном Југовићем. Кнез Прозоровски, који је у том трентку био овлашћени руски преговарач за могуће преговоре са Портом, обавестио је Југовића о руском виђењу будућег правног статуса Србије, као аутономне провинције под турским сизеренством и руским покровитељством. Југовић му је са своје стране потврдио, да Срби никада и нису тражили више, него само „да им се препусти да слободно уреде сопствену унутрашњу управу без било каквог мешања од стране Порте“, те да су спремни да признају „врховну власт Порте и да јој плаћају једном установљен годишњи данак“, али да траже да

водио војску дотле невиђену у Европи; борба не за неки мали добитак или губитак, него борба за опстанак, за голи живот. Русији је просто било нужно да се измиру са Турском“. Ранке, Л., *Српска револуција*, Београд, 1991, стр. 125.

¹²⁹ Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 512.

¹³⁰ Јанковић, Д., *нав. дело*, стр. 179.

¹³¹ Чичагов је 8. маја 1812. године преузео од генерала Кутузова команду над Молдавском армијом. Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 900.

¹³² Гавриловић, М., *Милош Обреновић*, Књига прва, стр. 16.

се турски гарнизони не враћају у тврђаве и да Порта дозволи да се у Србију насељавају хришћани са других територија под влашћу Турске.¹³³

Да су Срби знали да је Русија у октобру 1811. године у Ђурђеву започела мировне преговоре са Турском, види се из неколико званичних докумената. Посредно из захтева који је у јануара 1812. године Карађорђе упутио Кутузову преко руског представника у Србији Фјодора Ивановича Недобе и у коме је тражио од команданта руске Молдавске армије да му дозволи покретање офанзиве против Турака у Босни. Кутузов је позитивно одговорио на овај Карађорђев захтев.¹³⁴ Осим знања да између Русије и Турске теку преговори (који су додуше у јануару 1812. године били привремено прекинати, али су турски преговарачи остали у руској команди у Букурешту), тешко да би неки други разлог навео Карађорђа да тражи од Кутузова одобрење за напад на правцу на коме није било руских трупа нити услова за заједничку српско-руску офанзиву.

Док се на основу овог Карађорђевог захтева Кутузову може само претпоставити да су српске старешине знале да између Русије и Турске теку мировни преговори, дотле се се на основу депеше коју је гроф Румјанцев 2. априла 1812. године упутио Карађорђу преко чланова српске делегације која је била у посети Петрограду (попечитељи Јаков Ненадовић и Сима Марковић и секретар Совјета Михаило Грујовић), са поузданошћу може закључити да су устаничке старешине знале за руско-турске мировне преговоре. Наиме, Румјанцев у тој депеши обавештава Карађорђа да му цар Александар I поручује, „да неће заборавити“ „храбри српски народ“ и да ће „приликом закључења мира са Портгом на најбољи могући начин уредити његов положај“. Румјанцев у депеши наводи да је то исто цар рекао и српској делегацији када ју је тих дана примио у Петрограду и да ће му они по доласку у Србији и лично пренети садржај разговора са руским владаром.¹³⁵

Руски историчар Грачев претпоставља, да су највиши руски званичници са члановима српске делегације усаглашавали одредбе мировног уговора о Србији, због чега су имали разговоре не само са царем, већ и са царицом Јелисаветом Алексејевном, као и појединим министрима и члановима Државног савета.¹³⁶ Да је српска делегација пристигла у Русију да би са њеним највишим представницима разговарала о гаранцијама за Србију у будућем руско-турском мировном уговору, може да се закључи и на основу садржаја писма које су 5. марта 1812. године чланови српске делегације уручили министру Румјанцеву. У том писму се између осталог наводи, да ће се сматрати

¹³³ *Материјали к историји источног проблема у 1811-1813 г.*, стр. XV-XVI; Дубровин, Н. Ф., *нав. чланак*, стр. 547-550.

¹³⁴ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 784.

¹³⁵ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 356-357.

¹³⁶ Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 10.

„правом срећом народном“ ако се „приликом закључења мира са Портом“ под покровитељством руског цара, а „не под другим (покровитељством, прим. аут)“, „сачува име Србије“ и „утврди се њена независност од Порте“. Супротно томе, „сматраће се несрећом народном, уколико он високомилостивог покровитељства буде лишен“.¹³⁷

Ако су у марту 1812. године високи руски званичници и српски представници разговарали о уговорним гаранцијама за Србију, као што претпоставља историчар Грачев, Руси у том тренутку нису могли ништа одређеније да кажу Србима о садржају будућег мировног уговора. Наиме, у време када су чланови српске делегације имали сусрете са руским званичницима, преговори Русије са Турском били су прекинати. Настављени су тек 19. априла, а до 3. маја 1812. није се ни зналао на какву ће верзију уговорне одредбе о Србији султан пристати.¹³⁸

Да српске старешине буду обавештене о садржају руско-турског Букурешког уговор није било услова ни након потписивања уговора од стране главних преговарача 16. маја 1812. године, јер је његова судбина и даље била неизвесна због одбијања султана да га ратификује, и то баш због одредбе о Србији и због тајне клаузуле о праву Русије да користи део црноморске обале у Закавказју.¹³⁹ Пошто је према неким изворима и цар Александар I био незадовољан појединим клаузулама Букурешког уговора и уопште преговарачком радњом генерала Кутузова,¹⁴⁰ саопштавање Србима садржаја потписаног, а још увек нератификованог уговора, могло је за професионалну каријеру Кутузовљевог наследника на челу Молдавске армије, адмирала Чичагов, да буде кобно, као што је 1807. године за каријеру генерала Казимира Ивановича Мајендорфа била кобна исхитрена ратификација руско-турског примирја из Слобозија.¹⁴¹ Следствено томе, цар Александар је Букурешки уговор ратификовао 23. јуна 1812. године, дан пре почетка Наполеонове инвазије на Русију, а до размене ратификационих исправа дошло је тек 2. јула, због непрекидних опструкција султана Махмуда II. Већ 3. јула представник Русије у Србији, Ф. И. Недоба, добио је од адмирала Чичагова налог да у најкраћем року упозна српске старешине са садржајем члана 8. Букурешког уговора.¹⁴²

Иако садржај депеше адмирала Чичагов Ф. И. Недоби од 3. јула јасно показује, да су руски званичници били свесни да ће Србе посебно погодити

¹³⁷ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 744.*

¹³⁸ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 889.

¹³⁹ Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 14.

¹⁴⁰ Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 288.

¹⁴¹ Грачев, В. П., *нав. чланак*, стр. 15.

¹⁴² *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., стр. 470-471.*

уступак који је Русија учинила Турској пристанком да се турски војни гарнизони врате у тврђаве у Србији, то свако није био једини, а по свој прилици ни најважнији разлог што Русија све до ратификације Букурешког уговора није обавестила српске старешине о садржају члана 8. уговора.¹⁴³

У српској историографији се нигде на наводе мере о којима су се приликом постизања основног прелиминарног споразума 3. маја 1812. године, договорили Кутузов и члан турског преговарачког тима, кнез Димитрије Мурузи. Знајући за обиман дипломатско-обавештајни рад на Порти Француске и Аустрије против руско-турског мировног уговора, Кутузов и Мурузи су се договорили да предузму у Букурешту низ безбедносних мера, како би до даљњег очували у тајности резултате преговарачког посла. Између осталог договорено је, да се чланови трочланих преговарачких делегација приликом рада на састављању и номотехничком редиговању мировног уговора не окупљају заједно у згради која је у Букурешту била одређена за одржавање мировног конгреса, већ да се срећу само одвојено, да у послу чланови преговарачких делегација што мање користе секретаре и друго помоћно особље, да се због страних агената прошири лажно саопштење да није дошло ни до каквог договора између преговарачких страна и, најзад, да Русија изда наредбу за припрему летње војне кампање, што је Кутузов учинио већ 5. маја.¹⁴⁴ Да су ове мере уродиле плодом, види се по томе што се аустријски дипломатски посланик у Букурешту 8. маја жалио Метерниху, да гласине које долазе до њега мало имају заједничког са службеним саопштењима Галиб-ефендије о току мировних преговора, због чега „имам велике тешкоће да разликујем истину од привида“. Чак ни 15. маја француски и аустријски посланици у Букурешту нису знала да ли ће руско-турски мировни уговор бити потписан.¹⁴⁵

¹⁴³ Исто, стр. 470. Посебно је питање зашто је Карађорђе у писму адмиралу Чичагову од 10. јула 1812. године тврдио да ништа не зна о уговорној клаузули која је предвиђала обавезу предаје тврђава Турцима, па је у вези с тим тражио објашњење од команданта Молдавске армије. Мада је Карађорђе о тој клаузули већ био обавештен од појединих Турака, као што је о њој већ морао знати од Руса Недобе, који је седам дана пре тога добио налог од Чичагова да што пре обавести Карађорђа и старешине са садржајем члана 8. Букурешког уговора. Пошто се ово питање тиче проблема примене члана 8. Букурешког мировног уговора, које превазилази хронолошки и тематски оквир овог рада, њиме се нећемо на овом месту бавити. *Первое сербское восстание 1804—1813 гг. и Россия*, кн. 2, Составили: И. С. Достян, Е. П. Наумов, С. Гаврилович, Н. Маджаревич, Москва, 1983, Сајт: Восточная Литература, приступљено: 28. 09. 2024: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_2/261-280/266.phtml?id=8883; *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг.*, стр. 508-509.

¹⁴⁴ Кутузов, М. И., *нав. дело*, стр. 894-895, 896.

¹⁴⁵ Исто, стр. 895.

Колико је озбиљних ризика носила са собом руско-турска преговарачка радња од 1811/12. године и закључење Букурешког мировног уговора, због чега су предузимане бројне мере за обезбеђење дискретности, види се и по томе што су после Наполеоновог напада на Русију двојица важних турских преговарача платили високу цену за своје учешће у том послу. Осветничка рука француске „партије“ у Цариграду је преко султана Махмуда II уклонила са положаја великог везира Ахмед-пашу и уместо њега довела Хуршид-пашу. Пред шатором новог везира, због оптужбе да је руски шпијун, био је погубљен главни преводилац Галиб-ефендије и важан члан турске преговарачке делегације у Букурешту кнез Димитрије Мурузи.¹⁴⁶ Избор Хуршид-паше за великог везира, султан Махмуд II је образложио његовом заслугом у заустављању српског устанка.¹⁴⁷ Стога није случајно што је овај човек француске „партије“ у Цариграду био главни кривац за неизвршење обавеза из члана 8. Букурешког уговора и за војничко покоравање Србије. Притом су Французи, речју П. Петровића, „имали своју политику према Србији, иако она није била јасно изражена. Та политика била је саставни део једне шире политике коју су Французи тада проводили у Европи, и која је имала да погоди Русију. С Русијом она је имала да погоди и Србију“.¹⁴⁸

5. Завршни осврт

Захваљујући храбрости и одлучности српских устаника на челу са вождом Карађорђејем и њиховој мање-више доследној савезничкој оданости Русију, статус Србије, као побуњене турске провинције, постао је 1812. године предмет регулисања једног међународног уговора закљученог између Русије и Турске. Међутим, на то какав ће статус Србија имати према Букурешком уговору, понајмање су 1812. године могле утицати жеље и тежње српских устаника. Тип тог статуса – аутономија – био је пре свега одређен дугорочном стратегијом Русије према Балкану, али је обим тог статуса испао по мери европских прилика оног времена. Тако је, речју Леополда Ранкеа, „Србија морала да осети да је њена судбина за заплете општих европских прилика везана јаче него што би се мислило“.¹⁴⁹

Српским старешинама, који су били неизверзирани у политици и дипломатији, па нису много марили за међународне односе свога доба, сваки руски уступак током букурешких мировних преговора изгледао је као изневеравање савезника, равно националној катастрофи. За утиском српских старешина, који су руске уступке у српској ствари плаћали изгнанством,

¹⁴⁶ Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 526-527; Попов, А. Н., *нав. дело*, стр. 294.

¹⁴⁷ Новаковић, С., *нав. дело*, стр. 526.

¹⁴⁸ Петровић, П., *Француско-српски односи за време Првог устанка (Наполеон и Карађорђе)*, Београд, 1933, стр. 186.

¹⁴⁹ Ранке, Л., *нав. дело*, стр. 126.

повели су се српски историографи када су оцењивали однос Русије према питању статуса Србије током руско-турских мировних преговора 1811/12. године. Оно што нису могле да виде српске устаничке старешине, морали су да у изворној грађи уоче српски историографи. А она сведочи, да званични Петроград током мировних преговора са Турском 1811/12. године није у српском питању направио највеће уступке у односу на своје првобитне мировне услове. Највеће уступке Петроград је направио на питањима која су за Русију била неупоредиво важнија од статуса Србије, а реч је о новим руско-турским границама у Европи и Азији. Сви уступци Русије током букурешких мировних преговора, били су изнуђени пред близином напада на Русију Наполеонове европске коалиције, па их је стога званични Петроград сматрао привременим. Да су за Русију уступци из 1812. године били привремени, потврдило се приликом закључења Једренског руско-турског мировног уговора од 1829. године, који са Букурешким уговором чини целину, без које се не може разумети руска политика према Србији у периоду од 1804. до 1830. године.

Српски историчари и правни историчари умногоме су се повели за утисцима и осећањима устаничких старешина и када су оцењивали како и када је Русија обавестила устаничке старешине о садржају члана 8. Букурешког уговора. Оно што устаници нису могли, а историографи су морали знати, јесте то да су, пре свега, тешке међународне прилике у којима се закључивао Букурешки уговор, као и компликовани односи и сукобљени интереси међу свим државама које су биле заинтересоване за исход букурешких мировних преговора, условиле избор начина и времена обавештавања устаничких старешина о садржају Букурешког уговора од стране званичног Петрограда.

*Zoran Čvorović, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

THE RELATIONSHIP OF RUSSIA TOWARDS THE ISSUE OF THE LEGAL STATUS OF SERBIA DURING THE PROCESS OF CONCLUDING THE TREATY OF BUCHAREST

Summary

In Serbian historical and legal historical science, there is a nearly unanimous belief that during the peace negotiations with Turkey in 1811/12, which resulted in the signing of the Bucharest Treaty, Russia was inconsistent regarding the future status of Serbia and that it ruthlessly sacrificed Serbian interests for its own whenever

necessary. The notification of Serbian uprising leaders about the content of the Bucharest Treaty a month and a half after its signing is also predominantly interpreted in Serbian historiography as a sign of the unscrupulousness of Russian diplomacy. This paper reexamines such dominant views, primarily through the lens of Russian archival materials that have been little or not at all used in Serbian works on the Bucharest Treaty and the First Serbian Uprising.

Key words: *Treaty of Bucharest 1812, Russia, Serbia, autonomy, peace negotiations.*

Литература

- Арсенијевић Баталака, Л., *Историја српског устанка*, Део други, Београд, 1899.
- Baker, J., *Turkey in Europe*, London, London, Paris, New York, 1877.
- Белов, М. В., *Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия. События, документы, историография*, Н. Новгород, 1999.
- Гавриловић, М., *Милош Обреновић*, Књига прва, Београд, 1908.
- Гавриловић, М., *Спољшња политика Србије у 19. веку, Из новије српске историје*, Београд, 1926.
- Гавриловић, М., *Велика Британија и Србија, Из новије српске историје*, Београд, 1926;
- Грачев, В. П., *Сребский вопрос на переговорах 1812 года между Россией и Турцией о заключении Бухаресткого мира*, Славяноведение, бр. 1/2001.
- Дубровин, Н. Ф., *Сербский вопрос в царствование императора Александра I, Русский вестник*, Том сорок шестой, август 1863.
- Јанковић, Д., *Српска држава првог устанка*, Београд, 1984.
- Куниберт, Б., *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, књ. 1, Београд, 1988.
- Љушић, Р., *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд, 1986.
- Љушић, Р., *Српска државност 19. века*, Београд, 2008.
- Новаковић, С., *Васкрс државе српске*, Изабрана дела, Књига пета, Београд, 2000.
- Павловић, М., *Преображенски устав-први српски устав*, Крагујевац, 1997.
- Павловић, М., *Српска правна историја, Крагујевац*, 2005.
- Петровић, П., *Француско-српски односи за време Првог устанка (Наполеон и Карађорђе)*, Београд, 1933.
- Попов, А. Н., *Отечественная война 1812 года*, Том 1: Сношения России с иностранными державами перед Отечественной войной 1812 года, Москва, 2008.
- Попов, Н., *Россия и Сербия. Исторический очерк русскаго покровительства Сербии с 1806 по 1856 года. Часть I: До Устава 1839 года*, Москва, 1869.
- Поповић, В., *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804-1918*, Београд, 2020.
- Ранке, Л., *Српска револуција*, Београд, 1991.
- Хацић, Ј., *Устанак србски под Црним Ђорђем*, Нови Сад, 1862.
- Чубриловић, В., *Историја политике мисли у Србији 19. века*, Београд, 1958.

Извори

- Адрианополски мирни договор между Россией и Турцией*, Сajt: Восточная Литература, приступљено: 26. 09. 2024: https://vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1820-1840/Mir_adrianopol_1829/text.htm
- Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том четвертый: Июль 1807-март 1809 г., Москва 1965.*
- Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том пятый: Апрель 1809 г.-январь 1811 г., Москва, 1967.*
- Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского Министерства иностранных дел, Серия первая: 1801-1815 гг., Том шестой: 1811-1812 гг., Москва, 1962.*
- Кутузов, М. И., *Сборник документов*, Том III, Под ред. Л. Г. Бескровного, Москва, 1952.
- Мартенс, Ф., *Собрание трактатов и конвенции заключенных Россией с иностранными державами*, С. Петербург, 1876.
- Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 г.*, Москва, 1901.
- Первое сербское восстание 1804—1813 гг. и Россия*, кн. 2, Составили: И. С. Достян, Е. П. Наумов, С. Гаврилович, Н. Маджаревич, Москва, 1983, Сajt: Восточная Литература, приступљено: 21. 9. 2024: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_2/121-140/126.phtml?id=8743